

ЛЕВ ЧАЧКОВСЬКИЙ — Др. ЯРОСЛАВ ХМІЛЕВСЬКИЙ

КНЯЖИЙ ГАЛИЧ

(З МАПАМИ ТА ІЛЮСТРАЦІЯМИ)

СТАНІСЛАВІВ 1938

КНЯЖИЙ
ГАЛИЧ

на бондмані

д'як Миколаєво училища
книжників 11 ст. р. н. е.

2. Тарни і Ловазна

НАКЛАДОМ ДРА ЯРОСЛАВА ХМІЛЕВСЬКОГО
Станіславів, Сап'їжнська 23.

«СОЮЗНА ДРУКАРНЯ» СТАНІСЛАВІВ, СОБІСЬКОГО 24.

По другій стороні валу є положене ерекціональне пасовище (лази) та там по місцевій традиції був „Золотий тік“.

VI. Укріплення по лівому боці Дністра. Про них є згадка в рукописних джерелах XVI. і XVII. століття. Грамота з половини XVI. віку говорить про замкові сіножаті „серед окопів“, а дві інші грамоти з 1721 і 1767 рр. подають звістку про сіножаті „між валами“ за Дністром, тим разом Францішканські, Конвенту св. Хреста в Галичі*).

Підняті проби пошукувань за укріпленнями були без висліду. Можливо, що остатки валів знаходилися на території повище Заріччя та вони були розкопані підчас н/веляційних робіт при будові залізничного шляху і двірця.

Могили.

В околиці Галича начислено поверх сотки похоронних могила та іншого роду кіпчатих насипів, висипаних на полях і в лісах. Значна їх частина походить безперечно з передісторичної доби, а решта з квяжих та пізніших часів татарсько-турецьких нападів. Тому що часу походження без археологічних розкопів не дається означити, обмежуємось до загального їх вичислення.

1. Пять великих могила у Вікторівському лісі „Тиндикове“ від сторони Криліської границі. Крылошанин Петрушевич (Вістник Народного Дому з 1883 р. ч. 4 і 1884 р. ч. 24) згадує про 6 могила. Шоста була мабуть зовсім мала та по ній ледве слід остався. Могили розкопував Земенцький з Кракова в 1884 р., а найдені предмети та урну з попелом неолітичної доби вивезено до Кракова (Часопис „Діло“ з 1884 р. ч. 105 і 106). Професор Шараневич добачує звязь між згаданими могилами та „недалеким Городищем“ (укріплення Криліської гори) та здогадується, що саме до них може відноситися назва „Галичина Могила“, що про неї є мова в Галицько-Волинському літописі під роком 6714*).

2. Одна могила на „Вишній поляні“ в Крилосі. Друга могила на парцелі Івана Межирицького від сторони ліса „Тиндикове“ розкопана в часі світової війни та розорана. Найдену шаблю з нашом мав набути пізніше якийсь старшина австрійської армії, українець.

*) Др. Йосиф Пеленський, Hallez w dziejach sztuki średniowiecznej, Kraków 1911, str. 89 ч. текету XXI.

*) Dr. I. Szaraniewicz, O rezultatach poszukiwań archeologicznych w r. 1984 i 1885, Lwów 1886 r., str. 81.

І. ЧАСТИНА

Поземелля.

Столиця Галицької Землі займає простір приблизно одної квадратної милі, замкнений від північного сходу рікою Дністром та від північного заходу його правою притокою Лімницею. Простір цей перетинає через половину ріка Луква, що пливе рівнобіжно з Лімницею та трохи нижче, біля нижнього містечка Галича, впадає до Дністра. Лімниця у долинній течві називається також Чвою. Це є безперечно давніша місцева назва, що мала висловлювати властивість гірської ріки, а саме нагле, несподіване піднесення стану води по більших дощових опадах. Назва ріки Луква мала окреслити характеристичну прикмету русла; у нижчій течві, в околиці Крилоса і Галича є в ріці кілька доволі глибоких місць (5 м. і більше); коли стан води в ріці є низький, зібрана в глибоких місцях вода має вигляд начеб стоячих, шляхом укритих озерць.

Поземелля це височина утворена кінцевими відгалуженнями гірського пасма Карпат, що від південного заходу входить в кути рік. Одно таке відгалуження виповнює кут утворений Дністром та Луквою. Воно закінчується при усті Лукви горою (291 м.), де над містечком Галичем стирчать звалища польського старостинського замку. В напрямі на схід височина спадає високими берегами до Дністра. Згадана частина території має найвище положення, є переважно заросла лісами та поперетинана поперечно глибокими ярами і дебрами. Сподом одного такого яру спливає до Лукви 5 км. від її устя „Мозолів потік“*) і відтиняє частину височини у виді визначного узгір'я, т. зв. Криліську гору (314 м.). Дальшу східню частину перетинають потічки Лазарівка і Камене, що впадають до Дністра, перший повище села Пітрича, другий біля села Козини. Від південної сторони височина піднімається до найвищої точки (330 м.) творячи Сілецьку гору о дуже широкій

*) Потік названий по прізвищу колишнього мешканця Крилова. В метричальних книгах недалекої громади Козина з 1778 року приходять прізвища: Дмитрій Мозол, Heiena Mozol Illa Demetrit.

додаєткового валу, а що був звернений до головного валу та до воріт правим боком, тому не міг заклопотитися щитом.

Б). Другі головні вали між Качковом і Стависьькими трирядові. Довжина валу від краю збоку над Луквою до краю Мозолевого потоку вносить 540 м. В поперечному перекрої вали виявляють зовсім відмінний тип. Він визначається тим, що за першим (та зовнішнім) і другим (середнім) рядом валів є вироблені задовж валів вузькі пояси оружна площі. У валах був так, як сьогодні в середній часті, широкий перехід. Його ширина вносить 14 м., отже значно більше, як ширина доходячої від Качкова дороги, що має заaledве 3 м. Частина другого ряду валів від переходу в валах у напрямі до збоку над Луквою вже давніше була власником ґрунту розкопана, а зовнішній рів засипаний на просторі 82 м. Через те оружна площа за першим (зовнішнім) валом, на такому самому просторі розширена, сягає сьогодні аж до рова перед третім валом. Частина оружноі площі за першим рядом валів від сторони Лукви, де поставлено деревляний хрест, була ужита пізніше на холеричний цвинтар.

В переході у валах не було воріт. Перехід мав служити до наглих випадів на стоячого перед валами у передпілля противника. Тому він мусів мати відповідну ширину, потрібну для впорядкування більшого випадуючого відділу. Колиб у переході були ворота, вони мусіли б бути так само широкі, а як такі, були б мало відпорні та взагалі дуже невідгідні. Для оборони переходу була побудована від сторони передпілля на Стависььках сильно укріплена чолова башта у виді трикутника, зверненого підставою до валів, а горішнім кінцем висунена у передпілля. У віддалі 50 м. від зовнішнього валу напроти переходу остався досі насип у виді високої могили з виробленим похилим входом від сторони валів. Цей насип був підставою більшої оборонної вежі (2), що стояла у висуненому на передпілля горішньому куті трикутника. Простір між вежею та переходом у валах був забезпечений бічними частоколами із зовнішніми ровами, що як оба довші боки трикутника виходили від оборонної вежі в напрямі до обох кінців зовнішнього валу при переході. Вони мали на меті ослоноваті залогу вежі при вицофуванні у вали. Бічні частоколи не доходили до самих закінчень валу при переході, а оставалися по обох боках вільні місця як бічні переходи. Ними могла випадуюча залога города вицофуватися з передпілля у вали. При закінченнях бічних частоколів при бічних переходах стояли дві менші вежі, що творили підставу

підставі. З вершка гори є просторий вид на розстелену в її стій долину Бистриці та цілу південну околицю.

Друге відгалуження гірського пасма Карпат виповнює простір, замкнений Луквою, Дністром і Лімницею. Височина спадає стрімкими берегами до Лімниці, та обнижується лагідно, хвилясто в напрямі до Лукви. Вона закінчується повище устя Лімниці горою Св. Станислава (280 м.) названою так від невеликої оселі. Височину перетинають два невеликі потічки. Перший випливає від сторони ліса під Соколом та в дальшій течві, граничною лінією комарівської та підгородецької території, доходить до Лукви. В грамоті з 1420 року, а властиво в її пізнішій транскрипції перехованій у львівському городському архіві (Том 567 стор. 43—44) потічок є названий „Potokiem Nlimencem”. Назва, зіпсована в транскрипції через переставлення букв, звучала безперечно: Гільменець (Гльменець). Сьогодні називають потічок „Керничним потоком”. Другий потічок Дунаець випливає з ліса Дуброви та впадає пониже присілка Четвертки до Лукви. Около 7 км. перед устям Лімниці на правому її березі піднімається Соکیلська гора (304 м.) Менше більше у тому ж віддаленні від устя ріки Лукви на правому її березі, повище устя допливу Луквиці піднімається остро Викторівська гора (273 м.). Лінія, поведена від Соکیلської гори через Викторівську, а відтак по другому боці Луквиці вздовж границі Викторівської та Сілецької території, зглядно потоку Камене аж до його устя, творить підставу трапеза, замкненого ріками Дністром і Лімницею. Ріки з високими, стрімкими берегами були природними перешкодами, що від сходу, півночі й заходу утруднювали доступ до розбудованої в чотирикутнику княжої столиці.

На лівому березі Дністра, напроти містечка Галича простягається далі в напрямі на північ галицько-бориницька кітловина. Від сходу замикають її збоці подільської височини, що творять видовжений хребет з частинами: „Винною горою” або „Виноград” повище Хоросткова та Касовою горою повище Болшова. Підніжжям височини пливе від півночі Гнила Липа, що пониже Болшовець перетинає кітловину та перед селом Тустанем, трохи нижче Галича впадає до Дністра. Частина мочароватої рівнини, положена між селами Поплавники і Демешківці, по лівому боці гостинця, що веде до міста Бурштина, згадується в дітописах під назвою „Бикове болото”.

В дальшій околиці Галича стрічаємо цікаві географічні назви: у Брині „Галицькі окопи”, під Войшиловом „Галицькі керни-

ця", в Селищах частина ліса „Галичанське" та „Галицька брама", частина комарівського ліса від сторони бринської границі. Назви вказують, що старий Галич був територіально дуже широким поняттям, а його передмістя та підміські оселі сягали далеко поза межі столиці. Назва „Галицька брама" служила мабуть давніше на означення місця, де давній шлях з Угорщини „Руський путь" доходив від сторони Калуша лівим берегом Лімниці до села Перевізня та відтак переходячи ріку піднімався на протилежний високий беріг Чви. Станувши на тім місці, подорожній бачив вже перед собою перші доми галицького передмістя, а у віддалі, на Криліській горі, Княжий город. Це місце перед століттями представлялося, як вузький просмик між Лімницею а Комарівськими багнами, що вів на територію столиці та тому названо його „Галицькою брамою". Балачки про справжню муровану браму належить уважати нестійними, що повстали пізніше для пояснення незрозумілої загалові давньої назви. На місці не вайдено ніколи слідів будови, а є там лише частинно розкопана могила, що могла служити колись як стражниця, або дороговказ. Перед кількома роками поставив на могилі заряд ліса невелику деревляну будку.

Протягом століть поземелля улягло доволі значним змінам. Передусім змінила русло ріка Луква. Минзючи стрімкий північний збіч викторівської гори, давнє русло вигиналося в напрямі на північ та доходило на територію нинішнього села Підгороддя до т. зв. Стінки, що видовженим ступнем спадає від сторони поля „Підсадочної". В дальшому бігу вздовж Стінки ріка допливала там, де сьогодні стоять при гостиниці перші хати Підгороддя та щойно за тими хатами наближалася до Криліської гори. Поле Тарасів положене при Комарівській і Викторівській границі, творило давніше один більший лан. Сьогодні воно є перетяте новим руслом Лукви на дві частини, що мають таку саму назву. У дальшій течві, а саме від того місця, де нині є кладка в селі Підгородді, аж по млинівку, Луква внаслідок безнастаннього обривання лівого берега відсунулася значно від Криліської гори. Далі за млинівкою ріка віддалилася від збочу гори Іванівське та дальшого збочу гори Лисої, а тим самим відсунулося дещо устя потічка Дунайця, що сьогодні допливає до сильно вигнутого коліна ріки. На території села Залуки ріка підчас більшого стану води разураз сплюкує горішню верству глини у лівому березі та через те утворилися там більші прибережні неужитки. Один такий зарінок утворився напроти гори Калинівка. Вода знесла там цвинтар колиш-

ньої Богоявленської Церкви та відтяла значну частину ниви зв. „Богоявленське“. Другий зарінок зв. Бахорівкою простягається майже до Галицького моста на Лукві. Мабуть вже в пізніших часах русло Луквиці, правої притоки Лукви, підсунулося при усті більше до збочу „Вишньої поляни“ та відтяло значну частину нижче положеної ниви „Покрова“. У долішній течві, при перших хатах Викторова, ріка Луквиця знайшла собі щілину у скалі правого берега та часть води переливає підземним каналом на просторі $1\frac{1}{2}$ км. попід скалою „Викторівської Стінки“, відтак Криліської „Вишньої поляни“ та щойно недалеко перших хат Підгороддя впадає отвором у скалі до Лукви.

Ріка Дністер плила давніше в околиці Галича численними меандрами. Пізніше вода переломила в деяких місцях закрути (оболоння „Перелома“ коло Гановець і Поплавник) та таким чином русло значно вирівнялося; осталися лише вздовж берегів каблуковато вигнуті сліди старого русла. Деякі з них є стало наводнені та творять „криві озера“; вони замикають частини прибережних пасовищ під назвою „Клинів“, „Клинів“ (біля села Острова, Тустая і Дубовець). Допливаючи до Галича, Дністер підсунувся ближче гори св. Станислав та наблизився дещо до Замкової гори, віддаляючись рівночасно від передмістя Запаркання. Русло Лимниці при усті вигнулося більше на схід під самий збіч гори св. Станислав.

На території старого Галича не було, річ природна, залісених просторів так, як сьогодні. В мапі Бопляна: *Ukrainaе pars, quae Pokutia vulgo dicitur* з 1650 р. не означено в околиці Галича взагалі ніяких лісів. Митрополитичий ліс „Дуброва“, що разом з частиною ліса від сторони села Сокола займає значний простір (750 моргів), існував давніше хіба як невеликий гайок від сторони Лимниці і Сокола. Частини ліса „Кирилівка“, „Копань“, „Залуківські і Равлові“ полянки, „Стожерище“, „Трусів горб“, ще перед кількадесяти роками були лише рідко зарослі та кошено там траву. Частина ліса (три ревіри) у південнозахідньому куті називається „Підсадочна“ так, як межуючі поля, та була мабуть частиною більшого орного комплексу. Криліську гору називали давніше зчаста „Лисою“ та щойно перед кількадесяти роками залісено її західній збіч. Тоді висаджено деревами великі вали на „Качкові“ і „Стависька“ та залісено смереками інкляви на „Іванівським“, „Гречиці“, „Турковій“ і „Пасіці“. Згадана вже передніше частина гористого берега над Луквою, відмежена від Іва-

нівського „Гудьковою“ деброю, називається „Лиса гора“ і сьогодні вона ціла є заросла густим лісом. Залісені узгір'я по правому боці Мозолевого потоку визначаються ще й сьогодні рядом просторих полян: „Прокалийв сад“*), „Убіч“, „Штенавікв“, „Гречище“, та „Іванівське“. Всі ті узгір'я, колись забудовані, входили в обсяг галицьких укріплень і тому не могли бути зарослі лісом. Так само на далій території поза зовнішніми валами, де сьогодні простягаються Галицькі та Криліські митрополичі ліси, муіло бути отверте передпілля. Невеликі залісені простори могли бути щойно на дальшій території ближче Пітрича і Козни.

Доісторична доба Галича.

Заки приступимо до опису збережених у поземеллі пам'яток княжої столиці, скажемо дещо про віднайдені в околиці Галича сліди доісторичного побуту. Є це передусім находжені підчас земних робіт на полях і в лісах предмети матеріальної культури: камінні сокирки, кремінні ножики, товчачки, пряслички, черепки глиняних посудин й інші. Вони вказують на пізнішу неолітичну добу, що на наших землях тривала мабуть доволі довго. Згадані предмети стрічаються переважно на узгір'ях, над берегами рік, отже передусім на Криліській горі та її південному продовженні від сторони Лукви і Луквиці (поле Стависька, поле над Вікторівською Стінкою), далі на Вікторівській горі (поле Кругле Николаївське) в околиці Сокола (передусім у збочах дококола цвинтаря), на горі св. Станислав та на дальшій території високо положених піль Комарова, Сапогова, Брині і Селиц. Відкриті підчас віднови дерев'яної церкви св. Николая на Запарканні в 1870 році 6 штук бронзових сокирок, найдені у Брині бронзове ковальце та на Комарівському полі Двориськах бронзова сокирка і шпилька належать до нечисленних, мабуть привезених предметів. Крім того находжено в околиці Галича грецькі та римські монети з першого, другого і червертого століття, названі місцевим населенням Івановими головками**).

Досі не було систематичних архелогічних дослідів в околиці

*) Прокалийв сад, скорочена через пропущення редулікацій давніша назва пророка Ілії сад.

***) А. С. Петрушевнич, Кратко-історическія разсужденія о вадній-страницем городі Галичі і его достоинамностях. Вістник Народного Дому в року 1882 Ч. 1 і року 1883 Ч. 4.

Галича, проте не означено місця давніх стоянок. Можливе, що кілька отвертих ям, що їх місцева людність називає „вовчими долами“, по ближчому дослідженні виявляться останками давніх землянок. Вони є симетрично округлі у промірі приблизно 8 м. з гладко виробленими, прямовисними стінами пів і більше метра глибини. Одна така яма знаходиться у північнозахідньому збоку гори Іванівське, у віддалі 80 м. від висипаної там більшої могили, в напрямі на північний схід; дві інші на парцелях М. Бойчука на Ставицьких понище „Вишньої“ поляни. Дві чотиробічні ями (7 на 7 м.) глибини 1 м. знайдено у південносхідній околиці Галича при краю „Пітрицької дебри“ та ще одну чотиробічну на Залуківському полі „над Борщевом“, оподаляк румовища церкви св. Кирила і Методія, ближче Лімниці.

Врешті як сліди такого доісторичного побуту вичислимо знайдені у ближчій та дальшій околиці Галича городища, могили і руїни.

Городища.

Ці найдавніші твердині представляються як доволі великі земляні насипи, улажені звичайно на узгір'ях, або на щоббах в куті двох рамен яру, виробленого біжучою водою. Проф. Володимир Антоневич кладе часті будови переважуючого числа городищ на наших землях на кінець залізного тзв. римського періоду та на ранню князю добу*).

1. Пітрицьке городище. Понад селом, розбудованим при березі Дністра, піднімається глиняста гора зв. „Над хатами“. Гора є відтята від дальшої південної частини високого берега, де давніше стояв старий монастир, глибоким яром. Вершок гори над хатами є скісно стятий до полудневого сходу та обведений валком, вигнутим у виді підкови так, що обидва закінчення доходять до краю стрімкого збоку від сторони Дністра. Довжина валка 192 м., ширинна валка враз з ровом 10 м., віддаль між обома закінченнями при краю збоку 80 м. Валок є zdeформований стрілецькими ровами з часу світової війни. Від краю східнього збоку вершок є рівно перетятий стрілецьким ровом. В угоді з 1556 року, заключеній воеводою Николаєм Сінявським з пітрицьким монастирем у справі відмеження пасовищ названо гору над хатами „Góra Porodyszczę“. Лінія відмеження монастирських пасовищ є означена

*) Włodzimierz Antoniewicz, Archeologia Polski, Warszawa str. 230.

в угоді так: „od góry Horodyszczna na dol kędy yesth kinicza (керниця) postawion yesth kamyen yeden, a pothym daliey między loszamy (лозами) drugi Kamyen postawion, a trzi Kamyen za blothem v Dembo podlie drogi, która ydzie od Halicza ku monasthirv... i t. d.*). Крылошанин Петрушевич приймає, що в угоді є мова не про гору „над хатами“, а про гору, де стояв монастир та заразом висказує нічим не понерте твердження, що колишні монастирські будинки стояли „серед подовгастих, сплянтованих укріплень Городища“. Мимоходом згадує крылошанин Петрушевич про укріплення „на сусідній горі“, себто на горі „над хатами**). Твердження, а радше здогад крил. Петрушевича про існування другого передісторичного Городища на монастирській горі полягає мабуть на помилці. На горі стояв тоді двір власників Пітрича, знищений відтак в часі світової війни та сьогодні зовсім розібраний. В поземеллі нема ніяких слідів ні давніших монастирських будинків, ні „сплянтованих“ укріплень. Є там лишень слід давньої дороги, що виходила у південному куті монастирської площі в напрямі до Галича. При дорозі лежить пень стятого перед кількома роками величезного дуба о промірі 1:90 м. Той, що списував угоду з 1556 року, мав безперечно на думці „гору над хатами“ та назвав її зовсім правильно „Городищем“. Означена в угоді лінія відмеження виходила отже від гори над хатами, а саме від точки, де сливає джерельна вода зо збочу монастирської гори у спід яру та де, як сказано в угоді, поставлено перший камінь, далі переходила сподом яру у західньому напрямі до місця зарослого лозами, де поставлено другий камінь, відтак зверталася в напрямі на південь до дороги, що виходила з монастира на Галич, та де під дубом поставлено третій камінь і т. д. Лінія відмеження обіймала таким чином монастирську гору wraz з пасовищами, положеними далі на південь від сторони ріки „...aż po dziewiąthy Kamyen kv brzegv Niestrowemv po wyssey Dubowiecz“.

II. Городище в галицькому лісі Воротиськах. По правому боці дороги, що йде від станиславівського гостинця в напрямі до Пітрича, у віддалі приблизно 650 м. від гостинця, є в лісі чотирибчна поляна о поверхні приблизно пів морга. Від південно-західньої сторони поляна сягає краю неглибокого яру. Властитель ґрунту, галицький міщанин Пашияський, пояснював, що перед

*) Облгта Архіву городських актів у Львові в книзі Ter. Halic. t. 54 pag. 351.

***) А. С. Петрушевич. Вістник Народного Дому з 1883 р. Ч. 12 і 13.

кількадесяти роками були вздовж довших боків поляни два рівнобіжні вали, висипані первісно мабуть у виді видовженої підкови так, що обидва закінчення ramen доходили до краю берега яру. Пізніше яри розкопано та осталися лиш обі кінцеві частини від сторони яру довжини 40 м. і 8 м. Позатим слід валу є позначений у ріллі глиною відмінної краски. Первісна довжина північного rameni вносила 150 м., південного 120 м., ширива валу 5 м., віддаль між обома закінченнями при краю яру 56 м. Назва частини ліса „Воротиська“ взяла свій початок мабуть від того, що остали по обидвох боках вузької поляни рівнобіжні рамена валів мали вигляд наче воріт.

III. Сілецьке Городище. Городищем називають сьогодні частину поля, положеного в куті між станіславівським а вкиторівським гостинцем від сторони селянських лазів, а також частину самих лазів. Властиве Городище є положене в лазах, в куті між двома кінцевими відгалуженнями дебри „Камене“, у віддалі 100 м. від кілометрового знака 4805 станіславівського гостинця. Відтятий ярами з двох боків трикутник о поверхні приблизно 2 моргів є замкнений від третьої сторони двома рядами легко вигнутих, рівнобіжних валів так, що закінчення валів доходять до краю обох відгалужень яру. Довжина обох валів по 120 м., ширина валу 6 м., віддаль між обома валами 20 м.

IV. Городище в Селищах. У південній околиці села піднімається гора Городище, заросла лісом, зо стрімким, уривчатым збочем від сторони села. Частина стятого вершка гори о поверхні приблизно 5 моргів є обведена валком у виді розширеної підкови так, що обидва закінчення валка доходять до краю стрімкого збочу. На вигнутті підкови вал є перерваний спливаючою дощовою водою, що у тому місці виполокала глибокий поперечний рив. Загальна довжина валу 270 м., ширина валу з ровом 12 м. При обох закінченнях вал є перетятий лісовою дорогою.

V. Городище у Брині. На Бринській території від сторони Боднарова там, де дорога повище мазурської колонії звертається в напрямі на схід, є сліди давніх укріплень. Місцева людність називає їх галицькими валами. Властиво є там сьогодні лиш один ряд валу, висипаний в рівній лінії краєм видовженого природнього рову від сторони ліса „на Кленках“. Вал є перетятий згаданю передніше дорогою на дві рівні частини. Загальна довжина валу приблизно 450 м., висота валу в точці, де перетинає дорога, 2 м.

3. Дві могили на Сілецькому полі Городищі при краю селянських лазів у віддалі 120 м. і 240 м. від станиславівського гостинця; перша заросла деревами, друга розорана.

4. Одна могила у великих „Сілецьких лазах“, при лісовій дорозі, що від сторони Криліського поля „за валком“ доходить в напрямі на схід до місця військових бараків з часу світової війни.

5. Одна могила в „Козинських лазах“ „Камене“ та одна в Козинському лісі „Задні Стігли“.

6. Одна могила в митрополічій лісі Лазках за „Мочарною“ у віддалі 130 м. від кілометрового знаку 475·8 стан. гостинця.

7. Одна велика могила та біля неї друга мала в Галицькому лісі „Глиниє“, по правому боці дороги до Пітрича, у віддалі 216 м. від стан. гостинця.

8. Одна могила в галицькому лісі „Воротиськах“, при Пітрицькій дорозі, у віддалі кількадесяти кроків за Городищем.

9. Одна могила в горішній частині поляни „Юрєвське“ розкопувана — (Dr. J. Szaraniewicz, O rezultatach poszukiwań archeologicznych. — 1884 i 1885 pp. st. 76 i додаток до сторони 90).

10. Одна могила у північно західньому збочу гори Іванівське розкопана і сильно заросла.

11. Одна могила при усті потоку Дунайця, розкопувана (Dr. Шараневич, op. cit. стор. 69); могила зникла в наслідок обірвання перед кільканадцятьма роками берега Лукви.

12. Одна могила на Острівці біля млинівки в Крилосі, сплоскана водою підчас повені перед кільканадцятьма роками.

13. Татарська могила на горі св. Станислав при початку Зломаного вивоза, розкопувана (Dr. Йосиф Пеленський, Halicz, стор. 88); могила пізніше зовсім сплоскана дощовою водою.

14. Одна могила в Підгородді при бічній дорозі, що повпри шкільний город іде в напрямі на поле „над Коршмою“ (розорана)

15. Могила в Підгородді над Стінкою на парцелі Василя Духовича (розорана).

16. Одна могила на полі „Підсадочина“ у віддалі кількасот кроків від ліса Дуброви, на межуючих парцелях Семка Фіголя, Григорія і Михайла Маланів та Дмитра Качовського (розорана).

17. Дванадцять могил в лісі Дуброві а саме дві при краю ліса від сторони поля „Підсадочина“ в місці, де є сліди стрілецьких ровів, одна в середній часті ліса від сторони мазурської колонії, одна велика могила повижче сокільської дороги при краю ліса розкопувана (А. С. Петрушевич, Вістник Народного Де-

му з 1884 р. ч. 23.), далі 6 могила у південносхідньому куті при перехресті головної лісової дороги з дорогою сокільською, одна могила в точці, де головна лісова дорога перехрещується з головною лісовою лінією та одна могила в часті ліса „Трусів горб“. Професор Шараневич у своєму справозданні (*Przegląd archeologiczny*, зшитт III. стор. 78) згадує рівнож про 12 могил в лісі Дуброва, однак на долученій до звідомлення карті означає на території ліса лише 6 могил, а решту на межуючих з лісом Залуківських полях. При цьому означає як могили також румовища. Одна із згаданих передніше 6 могил, висипаних в куті при перехресті доріг, розкопувана та немає стиво скваліфікована професором Шараневичем як „*Fundamenta jakiejś budowli*“, мабуть на тій основі, що в могилі найдемо більшу кількість ривків.

18. Одна могила на полі під Соколом при Сокільській дорозі. В акті „*Opisanie ograniczenia Wsiów Kryłosa i Podgrodzia*“ з 20. люня 1787 р., долученому до тзв. Йосифінських метрик (архів городських актів у Львові під ч. XVI. — 71.) названо могилу „*Dupna mogiła, poprzy której idzie solna (sic!) droga*“.

19. Кільканадцять могил на Комарівському двірському лані, на місці викорчуваного ліса від сторови Сокола. В люстраційнім акті галицького Староства з 1556 р. означено це місце як — „*Uroczysko w lesie za Sokolem*“. Крылошанин Петрушевич (Вістник Народного Дому з 1887 р. ч. 58) згадує про сім більших могил в височині до 12 стів; одна з них мала бути розкопувана в 1861 році та найдено в ній більше число польських монет з XV. століття. На місці провірено, що сьогодні знаходиться там лиш одна більша могила під лісом та 17 майже зовсім розораних; могло їх бути навіть більше.

20. Могили в Комарівському лісі, а саме одна на „Галицькій брамі“, три у „Вузькому Трибі“, одна в „Малинівці“, одна у „Вовчому Куті“, дві у „Підконтроверсі горішньому“. На комарівському полі „під Могилками“ має бути рівнож кілька могил.

21. У Викторіві: Одна могила від сторови Тявена, на Чернівці, дві могили на полі „Толока“, одна на „Боднарівці“, дві на „Сениківці“, дві на Лані при „Ставному потоці“, одна в „Лазях“, одна на полі „Могилах“. *Немає вугілля, зі створу 3*

*) Значіння назви Дупна (Дуплава) могила неясне. Проф. Володимир Антоневич (*Archeologia Polski* стор. 216) згадує про кіпчаті насипи без гробів, себто порожні, що могли мати значіння стражиць, або кенотаків адишнених в честь загибших.

22. В Сапогові: одна могила в „Лазях над потоком“ на парцелі Г. Вістовського розорана, одна на парцелі В. Третяка, одна на парцелі Йосифа Черепія.

23. В Брині: одна могила на „Загумінках“ від сторони Болнарова, три на полі „Пасічна“.

24. В Селищах: одна могила на „Іванечковій горі“, друга на полі „Корінь“.

25. В Дорогові: кілька могил в частині двірського ліса „Гунище“.

26. В Демешківцях: одна на горі Ол. Куза та одна на полі „Могили“.

27. В Межигірцях: одна „на Дубині“, розорана.

28. В Медусі: одна на „Лисій горі“, друга при дорозі на „Дрищівку“.

29. В Дубінцях: одна на полі, „Баби“, дві за „Малиницем“, одна на горі „Марса“.

30. У Водниках: одна на горі „Гікманці“.

31. В Тязеві: одна на „Турецькому вивозі“.

32. На стінній карті з XVIII. століття (*Mappa fundorum controversorum inter Dominium Ostrów etc.*) перехованій в архіві заряду Митрополіччх дібр у Львові є зазначені по лівій стороні Дністра: одна могила по лівому боці дороги Різдяни Буриштин, вище „Жидової керниці,* що стояла на північний захід від села Німшина; Тзв. „Дупна могила“ по правому боці дороги на Буриштин напроги болота званого „Джумала“, в напрямі на північний захід від села Демешковець. Друга „Дупна могила“ на захід від „Бикового Болота“ по лівому боці дороги Буриштин—Галич. Врешті „Сватівські могили“ при тій самій дорозі, за „Глибоким потоком“, а трохи далі на схід ще одна могила. Місце, де виходяться обі „Дупні могили“, є означене як „Кезів Кут“ (Тязів Кут) (А. С. Петрушевич Вістник Народного Дому з 1887 р. ч. 60).

На території Крилоса знаходиться крім вичислених ще кілька кінчатих насипів, та про них буде мова пізніше, при описі галицьких укріплень. З огляду на наглядну зв'язь з поодинокими об'єктами укріплень скваліфіковано та означено їх як насипи під оборонні вежі. Два з них, а саме один на полі Ставиських, означений як оборонна вежа ч. 2, та другий на полі „Качкові“, означений як обсерваційна вежа ч. 3, розкопував Земешцький з Кракова. Найдено

ЛЕВ ЧАЧКОВСЬКИЙ — Др. ЯРОСЛАВ ХМІЛЕВСЬКИЙ

КНЯЖИЙ
ГАЛИЧ

СТАНИСЛАВІВ 1938

не згадують. Поминувши відкриті давнішими дослідниками Галича фундаменти кількох церков, археологічні досліді не були досі переведені.*) Проте про колишню столицю галицької землі можемо доволі багато дізнатися із зовнішніх слідів та познак в поземеллі, що завдяки сприятливим місцевим обставинам, ще досі збереглися. Не без значіння є також старі топографічні назви нив, піль, частин лісів, горбів, що самі собою дещо говорять.

По збуренні Галича підчас татарського нападу в 1241 р. княжого города та його укріплень вже не відбудовано. Князь перенесли столицю до Холма, зглядно Львова, а за ними потягнула значна частина галицького боярства. Решта біднішого населення стягнулася на певеликому просторі, при усті ріки Лукви та побудувала там нове містечко, винішній Галич. Решта території колишньої столиці зовсім опустіла, а на зарослих бурянами просторах лише деще білили мури збурених церков.

Згодом зачала напливати людність з дальших сторін краю й на опустілій території повстали нові оселі. Вони розбудувалися переважно на Залуківській височині, в близькості давніх посвячених місць; на румовищах збурених церков побудовано нові, звичайно вже бідні, деревляні святині. З давніх мурованих будинків відбудовано, як знаємо зовсім певно, лише Церкву св. Панталеїмона, сьогодні костел св. Станіслава та церков св. Іллі на узгір'ї над Мозолевим потоком, що перетривала до початку XVIII століття. В колишньому городі, на Криліській горі побудовано новий монастир Капітули. Про Соборний Храм Пресвятої Богородиці находимо останню вістку в Галицько-Волинському літописі під 6763 р. (1255 р.), де є мова, що переслідований Романом, сином Данила, князь Ізяслав Володимирович схоронився на комари (склепіння) Храму, подібно як це були учинили угри в 1121 р., утікаючи перед Мстиславом Мстиславичем. Із самого факту, що Ізяслав боронився на катедрі, не можна заключати, що вона заціліла в часі нападу Батухана. Більше правдоподібне є, що вона улягла судьбі інших галицьких церков, а осталися лишень грубі зовнішні стіни будинку, що послужили Ізяславові до оборони як твердиня. Заховані мури, мабуть задля своїх великих розмірів, до відбудови не надавалися та згодом розсипалися. Так само порозпадалися мури інших збурених церков Галича, а матеріал розібрано та ужито до інших

*) Сьогодні правильні археологічні досліді веде Др. Ярослав Пастервак (Примітка Др. Ярослава Хмілевського).

будов. *) Сьогодні крім згаданої вже Церкви св. Панталеймона, перебудованої на латинський костел, з будівель старого Галича на поверхні нічого не осталося. Лишень місця, де давніше стояли муровані будівлі, є ще зазначені дрібними кусниками румовища. Такі церквиська стрічаємо переважно ще на полях Залуківської височини, на просторі між Дністром та лісом Дубровою, а деякі по другому боці ріки Лукви в околиці Крилоса. В р. р. 1880 до 1887 професор Шараневич з бувшим парохом Залукви О. Лаврецьким дослідили при допомозі розкопів 7 таких румовищ. Крім згаданої перешше:

1. Церкви св. Панталеймона на горі св. Станислав відслонено тоді фундаменти:

2. Церкви св. Спаса (?) на полях Залукви від сторони „Камінного вивозу“.

3. Церкви св. Кирила і Методія (?) на полі „над Борщевом“ від сторони частини ліса Дуброви зв. „Кирилівкою“.

4. Церкви неозначеної назви на полі „Цвинтариськах“ при гостинці Залуква — Четвертки.

5. Церкви Благовіщення (?) на полі „Церквиська“ біля Четверток.

6. Церкви св. Іллі на узгір'ї по правому боці Мозолевого потоку. —

7. Тзв. Полігову, колишньої каплиці, чи нежі на горбах Залуківської височини від сторони поля „Карпиці“ (Карпів гай). Фундаменти Церкви св. Іллі та фундаменти Полігону остали відслонені та вистелені дершиною. **)

В 1909 і 1911 рр. Др. Йосиф Пеленський досліджував на місці архітектуру старого Галича та зясував вислід дотеперішніх археологічних дослідів відносно згаданих сімох об'єктів у своїй студії (Halicz стор. I — 83 під ч. тексту I — VII). Він виказав, що галицькі святині були побудовані у візантійсько-романському стилі, вицлеканому питомою галицькою школою, яку характеризує одна і та сама техніка; тесаний камінь, однакові різьби та повздовжню базиліковий, або доосередній план, переважно квадратний, чотирофілярний, о трьох абсидах. Крім того віднайшов Др. Пеленський дальші, зовсім певні румовища, а саме:

*) В мурах старостинського замку в Галичі можна запримітити доволі багато обробленого каміння з давніших галицьких будівель.

**) В 1930 р. власник парцелі Іслович прикрив землею відслонені фундаменти Полігону та переорав. На місці румовища Церкви св. Спаса побудовано ще за австрійських часів один з галицьких фортів.

8. Церкви неозначеної назви на полі „Цвинтариськах“ в куті між гостинцем Залуква—Четвертки та бічною доїздовою дорогою до фільварку „Теребіжа“.

9. Церкви неозначеної назви на „Побережі“, напроти шкільного будинку у св. Станиславі, та

10. Церкви неозначеної назви у „Млинському Саду“ по вище присілка „Гробищ (Halicz стор. 83, 84. 85 під ч. тексту VIII, X, XVIII).

В 1928 р. удалось авторам відпайти румовища :

11. Церкви неозначеної назви на орних парцелях, за останною хатою Підгороддя понижче гостинця Підгороддя-Четвертки. Побіч густо розсіяних куснів білого пісковика, знайдено там більшу кількість глянурованих плиток жовтавої краски, що їх стрічається на інших галицьких церквах (плитки з підлоги).

12. Церкви неозначеної назви на полі „Качкові“ в Крилої на парцелі між останною хатою села та цвинтарем. Побіч розсіяних густо куснів румовища знайдено там рівнож два кусні глянурованих плиток підлоги. На межуючій парцелі, положеній ближче валів, власник ґрунту Іван Тимус видобув підчас орання кілька більших оброблених бльоків, що лежали в землі, покладені рядом, на лінії продовження фронтної стіни побудованої там хати. Найшов також частину ґзимсу з білого пісковика з простолінійним орнаментом.*)

13. Румовища неозначеної що до часу походження та ролу будівлі на Залуківській височині на полі „Атаманівка“ (парцеля Івана Сівецького).

З давніх хровік знаємо, що в княжому Галичі крім Соборного Храму Успенія Пресвятої Богородиці була ще двірська Церков св. Спаса, Церков св. Михаїла та манастир з Церквою св. Івана. Про інші святині та манастирі довідуємося з пізніших урядових актів, а про існування ще деяких можемо здогадуватись з давніх топографічних назв нив та лісових полян. Всі згадані будівлі будуть ближче обговорені у дальших уступах при описі княжої столиці.

Мешкальні будинки старого Галича були будовані виключно з дерева, та по них на поверхні ніякий слід не остався. Замешкалі частини території даються розпізнати там, де в землі паходяться у більшій скількості черепки з давніх глиняних посудин, кусники

*) Частину ґзимсу так, як всі інші предмети, знайдені на досліджуваній території, віддано тимчасово до музеальної збірки в Духовнім Семінарі в Станиславі.

предметів домашнього вжитку із заліза, скла, камінні коралики, кості домашніх звірят й інші. Такі культурні верстви є звичайно вкриті покладом гумуса, або напливової землі та щойно при копанні або глибшому оранні виходять на верх. На більшому просторі стрічаємо їх, почавши від комарівської границі вздовж старого русла Лукви, над Стінкою аж по перші хати під горою. По другій стороні села вони показуються в лівому березі-обриві ріки на просторі аж по млинівку. Перед млинівкою у високому березі, напроти греблі можна відрізнити у глибині пів метра і значно глибше верству рівно покладених рівяків, смуги глини жовтаво-зеленкуватої та червонявої краски, верстви попелу і вугля, безперечно сліди погорілих мешкальних домів та повалених стін. Крім значної кількості черепків знайдено там в обривчатому березі у глибині 2 м. залізний ключ з рукояттю у виді хреста, малий бронзовий складаний хрестик, вістря ножики, старі цвяхи й інше. На прибережному полі „Кашикові“, ближче Четвертків знайдено 2 виорані більші кусні глиняної підлоги, перепаленої внаслідок сильної пожежі, з горішньою стопленою, склистою поверхнею.

Більші культурні верстви знаходяться також на території Кри-лоса на селянських обійстях і городах. При нагоді земних робіт провірено, що культурна верства княжої доби знаходиться там щойно в глибині 1 м. Менші культурні верстви провірені в Кри-лосі на полі „Качків“ повижче цвинтаря та при правому березі Лукви, напроти греблі біля млинівки, в Четвертках на полі „Жолуб“ (парцеля Ф. Воробчака), в лівому березі Лукви напроти Лисої гори, на кількох орних парцелях повище придорожного хреста при гостинці Підгороддя-Четвертки, далі на Соколі в околиці цвинтаря та на Викторівській горі (поле „Кругле Николаївське“). Рівнож і Др. Пеленський означив культурні верстви: На полі „Церкви-ськах“ в сусідстві згаданого попередно церквища „Благовіщення“, далі на „Побережжі“, одво у віддалі 150 м. від згаданого попе-редньо церквища, напроти шкільного будинку у св. Станиславі при шкільній дорозі на „Гробиська“, друге нижче, напроти мешкаль-них будинків, де „Гробиська“ сходяться з селом Залуквою, врешті при закінченні ланів „мійського“ і вийтівського“ від сторони поля „Єжова“ (Halicz стор. 84, 85, 86 під ч. тексту IX, XI, XIV).

Місцеві селяни вказують часто на полях Підгороддя і Залу-кви місця, де при оранні плуг зачіпає під землею о камінь, або посовгується начеб по гладкій камінній підлозі. В деяких місцях земля западається. Вздовж Лукви стрічаються сліди давніх ган-

чарських печей, зазначені більшою кількістю випаленої глини та потовченої посудини, а на полях і лісах останки ковальських кузень з примітивними, з ривків уложеними вогнищами, кусями жужелиці, заліза та старих цвяхів.

Врешті як саїди давнього побуту належало б уважати згадані в люстраційнім акті галицького староства з 1556 р. урочища „na Łysej górze“, „pod Łysą górą“ і „na polu Baranków“. Люстраційний акт говорить безперечно про Лису гору над Луквою, себто частину гористого збочу, відділеного від „Іванівського“ „Гудьковою“ деброю. Слідів замешкання на зарослій сьогодні горі не провірено, а лишень найдево там три рівнолінійні, наче дощовою водою глибоко виполокані, рівнобіжні сліди стежок, що доходять до краю дебри, видолінка, мабуть колишнього висохлого вже джерела. Урочище під „Лисою“ горою це є безперечно виїшне поле „Підлисе“, положене на Залуківській території напроти „Лисої“ гори. На положеному там ближче ріки обійсті Яциновича є останки старої греблі, а поле, що межує з обійстям та огородем, має цікаву назву „Городок“. *)

На основі вище описаних слідів колишнього замешкання, відсток переданих давнішими хроніками та зужитковуючи критично те, що зберігла завміраюча традиція, відтворено картину княжої столиці, що правда о загальних рисах.

Город.

В осередку княжої столиці, на визначній горі там, де сьогодні розбудувалося село Кринос, містився город (Arx), себто головна твердиня Галича.***) В городі була резиденція князів та осідок галицьких єпископів а відтак митрополитів. Тому територіяльно властивий город був поділений на дві часті. По один бік головної дороги, що сьогодні перетиняє село, у північній стороні стояв княжий двір з двірською Спаською Церквою, по другий бік дороги у південній стороні містився Кларос, або Кринос (гр. кларос),

*) В мапі долученій до книжки проф. Шараневича : Trzy opisy starożytnego grodu Halicza, Lwów 1883 г., означено невластиво як місце першого урочища Лису гору над Лимницею від сторони поля „над Борщевом“, а як місце другого урочища частину ліса під Соколом. Як місце третього урочища (поле Баранків) означено там зо знаком запитання частину поля напроти фільварку „Теребіжа“, де сьогодні є шкілька олов'яних дерев А. Тершляка.

**) Dr. A. Czołowski: O położeniu starego Halicza, Lwów 1890, і Dr. Писиф Пеленський Halicz, стор. 103 — 108.

себто монастир капітули зо Соборним Храмом Усп. Пресвятої Богородиці. Південна частина города має найвище положення. У домінуючій точці, оподалік першого ряду головних валів, стояв Соборний Храм, побудований Ярославом Осмомислом (строя доброе Клирос). На основі пребних розкопів, докованих в 1911 р., Др. Йосиф Пеленський дійшов до висновку, що Храм стояв приблизно у тому місці, де нинішня парохіяльна Церква Успенія Пресвятої Богородиці, та що належить шукати там фундаментів первісної катедри. Храм був побудований з уладженнями, призначеними до оборони (*Ecclesia incastellata*). Понижче Церкви у західній стороні там, де сьогодні є сад та парохіяльні будинки, був первісно цвинтар. На цілому згаданому просторі ваходиться при глибшому копанні людські кістяки, похоронені по східньому християнському обрядові. **)

Простір понижче Церкви, у північній стороні, де сьогодні є огороди та селянські хати аж по головну дорогу села відмежені від сходу вуличкою, традиція означає як колишній базар. Традиція говорить безперечно про базар з пізніших, покняжих часів, однак тяжко припустити, щоб і передніше не було при Соборному Храмі більшої вільної площі, де підчас празників та торжественних обходів могла б приміститися людність, що прибула зо всіх сторін краю. Забудування капітули, мешкальні та господарські будинки, стояли первісно мабуть у східній околиці Храму там, де пізніше був цвинтар (за дзвіницею) зглядно вижче, де нині є селянські обійстя положені ближче валів, аж по головну дорогу. По другому боці головної дороги, при закінченні скалистого язика гори є рівнож одно визначне місце. Кінцева частина хребта відтята глибоким поперечним перекопом творить там начеб відокремлений горбок височини кількох метрів. Вершок горбка просто стятий має поверхню приблизно 1 морга 600 с (76 арів). Від східньої, південної та південнозахідньої сторони боки горбка заокруглені, скісно і³/₄ гладко обгесані. Від південнозахідньої сторони досягає бік горбка до бічної доріжки, що від головної дороги села йде в напрямі до криниці на закінченні гори. Північний бік

**) Др. Й. Пеленський, Hallez, стор 113. — В книгах метрикальних громади Крилоса з першої половини XVIII. століття згадується: „старий цвинтар“ (у парохіяльному саду) та „цвинтар за каплицею“ (дзвіницею), що ще перед кількадесяти роками стояли нагробні хрести. В часі світової війни підчас острілювання церковного будинку, гранат вибив йому під східньою стіною дзвіницю та віделював більшу камінну плиту; йому присвяно півніше землею.

горбка був передше більше простолінійний; сьогодні він є деформований будовою селянських хат та доїздовою доріжкою до обійстя власника горбка прізвищем Шляхтича. Внаслідок пізнішого орання поверхні горбка, передусім при його північнозахідному та північному збоці, боки горбка значно обнизалися, Тим самим поверхня горбка значно побільшилася, (що найменше о 1300 м. кв. У південносхідньому куті площі було вже в пізніших часах викопане значне заглиблення. Глину з викопаного долу полишено при краю збоку, та через те утворився побіч заглиблення невеликий насип. Згаданий власник ґрунту Шляхтич натрапив перед кількомадцяти роками при копанні на краї східнього збоку на отвір у землі, вироблений скісно з напрямом до горбка (мабуть слід якоїсь дуже давньої будови). Крім черепків глиняних посудин з киякої доби та пізніших часів знаходяться при оранні на горбку кусники прикрас з бронзи, золота, та кусні стопу шляхетних металів. У південному збоку горбка є виразний слід первісного взду. Перед кількадесяти роками стояла в північно-західній частині площі селянська хата; нині ціла поверхня горбка є уживана як селянський город, а мешканці Крилоса з давен давня називають це місце **Золотим током**. З місцем не є звязана ніяка традиція, поминувши звичайні здогади про укріті в землі скарби, вистелений золотою бляхою тік (area) і т. п.

З топографічними назвами, утвореними в сполучі зо словом „тік“, стрічаємось також в інших дооколичних селах та дальших місцевостях краю. Крилошанин Петрушевич (Вістник Народного Дому з 1887 р. ч. 58.) згадує про „Галицький Золотий тік“, місце за селом Соколом на високому березі Лімпиці, напроти Темеровець та про залізний тік Буняка, або шолудивого Буяя, назву частини ліса в селі Таняві стрийського повіту. Заразом висказує Крилошанин Петрушевич здогад, що під назвою „тік“ належало б розуміти давні тризнища (Kampfplätze, Laufban,) де відбувалися двобої, турніри, або що можна б здогадуватись у ній останків згаданих в Руській Правді „разбоїв“, що були мабуть певного роду „Божими Судами“ (ordalia). *)

На території села Брині, від сторони боднарівської границі, знаходяться згадані вже передніше галицькі вали. Місцева тради-

*) Топографічна назва Золотий тік в околиці Сокола сьогодні не є звана, мабуть вже призабута; означене Крил. Петрушевичем місце току відповідає збоку на початку Комарівського ліса, де на поземо-статій частині стоїть хата гасного.

ція говорить, що на межуючих з валами ерекціональних лазах „був колись золотий тік“, та що король Данило залюбки приїжджав там зо своїми гістьми забавлятися; мав там бути також парк (звіринець?). В околиці села Межигірець, положеного по лівому боці Дністра, недалеко Галича, є гора звана Скалою. По місцевій традиції стояв там колись монастир. У південньому збоці гори, під вершком, стирчить скалиста стіна, а пониже стіни є більша площина, засипана обірваними від скали камінними бляками. Площину називають „Божим током“. Інформатор, старий селянин, пояснював, що тік був колись вистелений камінною плитою, але він не вмів пояснити значіння назви. На двох більших камінюках, що лежать на площі, мали бути ще перед кількадесяти роками виразні сліди вирізаних знаків, букв, від чого називають місце також „під Обрами“. Балачки про знаки, чи букви пішли мабуть від того, що більше гладкі поворхні камінюк є наче писані мережками пружковатого, кристалічного гіпсяка. Врешті ще одна топографічна назва, утворена словом тік, є znana в околиці Старих Богородчан, де частина ліса Березівки називається „мідяним током“. По місцевому переказу станули там проти себе два ворожі війська, однак до битви не дійшло, а конфлікт вирішено двобоєм обидвох вождів. Цей останній переказ, подібно як переказ про золотий тік у Брині, є подекуди потвердженням здогаду Крилошанина Петрушевича; належало б отже уважати його пояснення назви тік в значинні грища, або місця, де відбувалися суди, як зовсім влучне. Зовсім добре відповідає воно Криліському Золотому токові, де як далі побачимо, стояв княжий терем, а на площі перед теремом могли відбуватися княжі суди, або інші торжественні акти. Прекметники золотий, залізний, мідяний можна б уважати пізнішими додатками для ближчого окреслення поняття „тік“, що собі його уява простолюдина виявляла як площу, вистелену золотою, залізною чи мідяною бляхою.

Що княжий терем стояв на Криліському Золотому тоці, це не улягає сумнівові. В обсягу, обнятому укріпленнями города, це було одиноке місце, що надавалося під будову княжої домівки з практичних і естетичних зглядів. Місце вивищене, само собою доволі оборонне, могло бути легко відмежене від решти будинків города, а при тім з прекрасним видом на розбудоване у стіп гори Пригороддя та цілу західню й північну околицю. Завдяки сприятливим обставинам поземелля у цілій території княжого двора протягом століть не улягло значнішим змінам. Зрівняні первісно ча-

стини ґрунту під будову двірських будинків та вироблені у збoчax гори штучні тераси збереглися майже у первісному виді. Сьогодні ще можемо не то означити точні границі, але також зорієнтуватися що до способу забудування та розміщення поодиноких об'єктів колишньої княжої резиденції.

Місце на Золотому тоці, де побіч інших двірських будинків стояла княжа палата, ледве чи могло б бути віднайдене при помочі навіть найсолідніше переведених археологічних розкопів тому, що будинок був побудований з дерева і в часі великого татарського нападу згорів до тла. Камінні бляхи, що на них спочивали підвалини, були пізніше підчас земних робіт відслонені так що сьогодні у землі ніякого сліду не остало.

З питанням про місце княжого терему є тісно зв'язане питання, де стояла двірська Спаська Церков. Як відомо була вона сполучена з княжою домівкою галерією (переходами) та тому мусіла знаходитися у близькому сусідстві княжої палати. Вона була безперечно побудована з тесавого каміння, на зразок інших церков княжого Галича та мусіла спочивати на глибоких тривалих фундаментах. Фундамент безумовно остався у землі і буде його можна відслонити. Тим самим буде можливе означити також місце княжого терему.

Двірська Церква могла стояти побіч княжого терему на Золотому тоці, або нижче під горбком. Перше є мало правдоподібно тому, що площа Золотого току була доволі мала. Первісна її поверхня могла мати заледве 1 морг 300 с. кв. (63 ари). Попри властиву княжу домівку з бічними прибудовами (шатня, зброївня, скарбниця.) мусіли там бути мешкання княжої рідні, прибічної прислуги, палатної сторожі, приміщення для придворних достойників, що перебували постійно у близькості князя (дворський, печатник, стольник, ключник) та для визначніших гостей. Крім того мусіло ще бути вільне місце перед княжою палатою та відповідно широкий переїзд до положених позаду площі господарських будинків. Для більшого отже церковного будинку місця вже там не вистарчало.

Докопані давнішими часами у різних точках Золотого току археологічні розкопи (професор І. Шараневич, Вадим Щербаківський, Др. Йосиф Пеленський) не дали ніякого позитивного висліду. Передусім не знайдено там сліду мурованих фундаментів, що одинокі могли би бути доказом існування там церковного будинку. Тим самим втрачають доказову силу знайдені Др. Пеленським

менші предмети. Могли вони бути перенесені туди пізніше, з іншого місця, а кусні емальованих плиток жовтавою краски могли походити з підлоги мешкального будинку на Золотому тоці. Також не може бути доказом пльомба з прізвиськом єпископа Іляріона; такий дрібний предмет міг підчас облоги города при загальній метушні опинитися на довільному місці, а властивим місцем для нього повинен би бути радше Соборний Храм. Найдені Др. Пеленським в більшій кількості людські кості та нагробна плита вказують безперечно, що на Золотому тоці був колись цвинтар.*) Був це однак мабуть цвинтар з пізніших часів, коли місце княжого двора стояло вже опустіле. Ужито його до хоронення мерців тому, що властивий цвинтар був вже переповнений. Впрочім людські кості знаходяться на огородах Крилоса у різних точках, що як на територію колишньої твердині, котра перетривала не одну облогу, не є зовсім дивне.

Розглядаючись за місцем двірської Церкви пониже горбка Золотого току побачимо, що воно могло бути тільки у південній стороні між горбком та головною дорогою. Це було так сказати б фронтове положення при головній вулиці города. Інші місця докола Золотого току, ізза неvistарчаючої поверхні, зглядно надто похилого положення, під того роду будівлю не надавалися. Двірська Церква стояла правдоподібно у південному куті, між головною дорогою та бічною вуличкою, що йде в напрямі попри східній бік Золотого току. Місце є начеб парочно підвищене. Сьогодні стоять там селянські хати Миколи Михальчука, Анни Михальчукової та Івана Межиріцького. Не без значіння мабуть є деякі принагідні нахідки відкриті на цьому місці. На обійсті Івана Межиріцького викопано перед кільканадцяти роками фрагмент колоюни з простолівійним орнаментом, зовсім подібний до найденого Др. Пеленським на Золотому тоці. Найдений там другий різьблений камінь полишено на місці та прикрито землею.**) — При нагоді копання ям на картоплю, на обійстю Івана Межиріцького та на сусідньому Анни Михальчукової, провірено у глибині 1 м. верству рівнопокладених більших рівяків та білого каміння, що мали вигляд фундаменту чи вибрукованої поверхні. Наколи отже на

*) Др. Йосиф Пеленський, Hallez стор. 113.

Під підвалинами будинків власника ґрунту Шляхтича знаходяться дві камінні плити з домовин та кілька штук виконаного на Золотому тоці обробленого каміння.

**) Фрагмент колоюни віддано до Національного Музею у Львові.

основі вище наведених аргументів приймемо, що двірська Церква стояла в південному куті під горбком, тоді побачимо, що логічно дасться означити також властиве місце княжого терему на Золотому тоці, тоді деякі інші питання, згідно з літописними вістками, стануть ясні і зрозумілі. І так: Церква стояла під горбком Золотого току у згаданому куті на підвищеному місці у віддалі приблизно 25 м. від горбка та у віддалі приблизно 8 м. від головної дороги. Побудована, як звичайно, за промінням сходячого сонця, вона була звернена лівою стіною до Золотого току, а правою до головної вулиці. Княжий терем отже стояв в такому разі на горбку Золотого току у південносхідньому куті. Він мав значно вище положення й тому був сполучений безпосередньо з церковними хорами при допомозі галерії, що від південної стіни терему доходила до західньої стіни Церкви, над головним входом. Галерія, довжини приблизно 25 м. на відповідно високих стовпах, була правдоподібно крита так, що князь в кожну пору міг вигідно перейти зо свого мешкання до Церкви на Богослуження. Головний виїзд з двора, був у південному збочу горбка „Золотого току“. Він ішов попри галерію та західню стіну Церкви та доходив до головної вулиці, приблизно через нинішнє обійстя Стефана Бобриса та дім Кооперативи. Цим головним виїздом опускав посол Петро Бориславич по невдалій місії княжий двір та саме тоді бачив його князь Володимирко переходячи галерією до Церкви. И якоже съѣха Петръ съ княжа двора і Володимиръ поїде къ божниці къ святому Спасу на вечернюю : и якоже бы на переходѣхъ и ту видѣ Петра и поруга ся ему...” — ці слова іпатієвського літопису належить розуміти так, що прийнятий незичливо Володимирком посол Петро не гаючись опустив княжий двір (съѣха съ двора, себто зо Золотого току). Саме в той час князь улався до Церкви на вечерню та переходячи галерією бачив переїжджаючого попри Церкву посла. Положення переходової галерії з напрямом від півночі на південь було таке, що князь не міг бачити посла, колиб цей зіжджав з города нинішнього дорогою Погарищем у діл до Лукви, або колиб Залуківського височиною Іхав уже в напрямі до броду на Дністрі та далі до Болшова. Впрочім літописець виразно говорить, що посол зіжджав тоді, „з двора а не з города“.

Понижче Золотого току, у північному збочі з гори є вироблені три невеликі, півокруглі площини, що ступнево обнижуються в напрямі до скалистого закінчення гори. Сьогодні є там побудовані селянські хати. В княжі часи стояли там двірські господарські

будинки, маґазини, кухні та мешкання двірської челяди. Весною 1929 р. власник частини Золотого току Шляхтич обнижував доїздову доріжку у північному збочі горбка та розкопав частину збочу до значної глибини. У стятій прямовісно верстві жовтої глини показалися в кількох місцях циліндричні отвори проміром приблизно 1 м., у споді лійковато закінчені, вповнені однотайною, видимо перероблюваною глиною темвішої краски. В місцях поміж отворами находилися також людські кості, між ними передня частина черепа малої дитини. Др. Я. Пастернак, директор Музею Н. Т. Ш. у Львові, в часі короткого побуту осінню згаданого року оглядав відслонені отвори та означив їх як ями на переховок збіжжя. З огляду на положення їх позаду площі Золотого току, де як сказано містилися двірські економічні будинки, можна здогадуватись, що це були княжі маґазини для припасів збіжжя. Понижче третьої півокруглої площини, при закінченні скали, власник положеного там обійстя Бацвін натрапив при копанні ями, у глибині 1 м., на поземий отвір з виложеними камінням стінами, з напрямом до збочу гори. Був це мабуть відпливовий канал, поведений від двірських господарських будинків, що стояли на терасових площах.

Від сторони дороги Поґарища, вздовж західнього збочу Золотого току, аж по середню, півокруглу, північну площину, була вироблена ще одна більша площа: вона спадала простолінійним ступнем у віддалі приблизно 30 м. від краю західнього стрімкого збочу гори. Там могли стояти княжі стайні та мешкання для конюхів. Сьогодні площа є zdeформована та перетята на дві частини дорогою, що йде до криниці, положеної при закінченні гори. На частині площі, положеної ближче Золотого току стояла пізніше цегольня й тому місце називають сьогодні „на Цегольні“. При краї збочу гори випливають два обильні джерела. Одно з них уйняте бетоновою цистерною служить мешканцям Крилоса як головна криниця. Само зрозуміло, що джерела мали для твердині, передусім в часі облоги, величезне значіння. Вода з обох джерел спливає виполоканими на узбоччу ровами в долину. У підніжжя гори стояла в пізніших часах вивокурня. Від неї називають нині місце „на Виниці“ а частину гори над ним „над Винницею“. Східній збіч гори понижче Золотого току обнижується в напрямі до Мозолевого потоку ступнево двома видовженими терасами, виробленими від сторони головної дороги аж по північні, півокруглі площини. Вища тераса спадає у віддалі приблизно 60 м. від вишньої дороги вивозів стрімким ступнем. Можна здогадуватись, що на терасах були давніше княжі сади й огороди.

Княжий двір з приналежними будинками, двірською Церквою, садами та городами творив в городі відокремлену та стисло замкнену цілість. Сліди в поземеллі та давні межі дають змогу доволі точно означити лівію опарканення так Золотого току, як і цілоти території княжого двора. Золотий тік був обведевий доокола парканом та замикав княжу палату з прибудовами. В опарканенні було двоє воріт; у південній стороні, де був головний виїзд з двора та у північній, де був доїзд до положених позад двірських господарських будинків. Цілість княжого двора враз з господарськими будинками, двірською Церквою та огородами була замкнена зовнішнім парканом (частоколом?), що йшов вздовж головної дороги та краєм найдалі висунених терас. У зовнішньому опарканенні там, де від головного виїзду із Золотого току вуличка попри двірську Церкву виходила до головної дороги, були другі південні ворота, що замикали головний виїзд з двора. В місці, де при нинішній вулиці, „що йде до криниці над Винницею“, сходилися закінчення паркану з обох боків, були виїздові ворота від задньої частини княжого двора. При воротах та у відступах вздовж паркану були безперечно побудовані оборонні вежі. Таким чином укріплений княжий двір був начеб окремою твердиною в твердині — городі.

Двірські будинки з двірською Церквою та городами по одній стороні головної дороги й комплекс будинків Крилоса з Катедрою, цвинтарем і базаром по другій стороні дороги, виповнювали цілий простір властивого города. Крім того остався лишень вільний вузький пояс оружної площі вздовж валів, що оточували город зо всіх сторін. Там стояли в часі облоги города „стаї“, себто звичайні шопи, криті дралицями або солом'яні шатра для приміщення частин залоги та воєнного матеріялу, харчів, і т. п. Там були уставлені воєнні машини, ковальські кузні, теслярські та інші робітні, потрібні для військових цілей. Простір у східній збочі гори між зовнішнім опарканенням двірських огородів та нинішньою вулицею „Вивозами“ міг служити в часі облоги на приміщення стада худоби. Водопій для стада міг бути при джерелі у вивозах там, де нині є криниця. В передній часті города (Предградю), замкненій другими південними валами, була побудована ще одна Церква невідомого названня (румовище на полі Качкові). Вона стояла начеб на сторожі перед головними валами, що замикали властивий город від сторони півдня.

Головна, та властиво одинокa дорога в городі, була ця, що

й сьогодні перетинає село Кринос. Від сторони села Підгороддя через Лукву, попри митрополичий двір вона підіймається каблуківато вигнутою лінією на вершок Криліської гори. Ця частина дороги називається „Погарищем“ а властиво „на Погарище“. Назва є безперечно спогадом з часів великого татарського нападу, коли дорогою ходили на згарище города. В дальшому тягу дорога перетинала, як вже було сказано, город на дві частини та доходила, як сьогодні, до перших головних валів на Воротищі. За Воротищем дорога не йшла, як сьогодні, просто в напрямі мешкання управника митрополичих дібр, але поза закінченням другого коротшого валу, заломлювалася нагло в лівий бік, щоб оминати кінцевий виступ видовженого горбка, що піднімався за тим другим валом. Пізніше цей горбок перекопано для зрегулювання дороги і осталася лишень кінцева частина горбка на обійсті Станчевського по лівому боці зрегульованої дороги. Окружаючи кінцевий виступ горбка, давня дорога йшла далі в первісному напрямі, а відтак вигинаючись у правий бік, переходила в нивішню бічну дорогу, що полем Качкове, попри новий цвинтар, доходить до других південних валів, на границі піль Качкова і Стависьк. У тих других валах був первісно так, як сьогодні, широкий перехід. По другій стороні валів виходить попри правий бік високого насипу у виді могили пільна дорога на поля Стависька і Вишню поляну. Давня дорога йшла поза валами рівнож попри правий бік насипу та відхиляючись від нивішньої пільної дороги більше на південний схід перетинала поле Стависька в напрямі до вищої старої греблі на Мозоловому потоці при ставках. Ця частина давньої дороги на Стависьках є зазначена ще в давніших катастральних мапах як звичайна пільна дорога. Сьогодні вона є розорана й остався лиш її кінцевий слід у виді глибокого зїзду у збочі яру над потоком, навпроти згаданої вищої греблі. Дорога переходила відтак містком, чи греблею на протилежний беріг Мозолового потока, у Нічполе та йшла як нивішня видовжена парцеля „поперечка“ в напрямі точки, де сьогодні станиславівський гостинець перетинає дебру „Камене“. Описана дальша частина дороги у „Нічполі“ сьогодні рівнож розорана та лишень слід її є зазначений вузькою поперечною парцелею, що утворилася саме через розорання давньої дороги і мабуть також валка висипаного вздовж дороги.

Описана давня дорога була зо стратегічних зглядів вельми доцільна, тому що вона виходила в дальшому тягу на Сілецьку гору. Сілецька гора була найдалі висуненою стратегічною точкою

для залоги галицького города від сторони півдня. Цілий широкий хребет гори, ще до недавніх часів неораний, творив розлогі пасовища а поземелля було пригоже для обсервації та операції кінноти. Там стояли мабуть передні сторожі города, там міг бути сталий постій для кінних відділів. Давня дорога йшла далі мабуть хребтом гори, як звичайна комунікаційна лінія на Єзупіль, а відтак на Тисьменицю і Коломию.

Слід іншої давньої дороги е у східньому збоці Криліської гори пониже Золотого току. Можливо, що дорога виходила при південному зїзді із Золотого току та, окружуючи горбок, переходила терасою княжих огородів в напрямі до точки, де сьогодні вулиця „Вивози“ виходить провалом зо скали. Кінцевий слід давньої дороги е зовсім виразний при краю лівої стіни провалу. Якщо згадана дорога існувала в княжі часи, то мусіла перетинати лінію опарканення княжих огородів, хоч це наводить на деякі сумніви. До цієї справи ми повернемо ще пізніше при описі укріплень города (кінцева часть).

Не існувала в княжі часи вулиця „Вивози“. Первісно був там лише природній, дощовою водою виполоканий рів (вивіз). Дорогу у цьому вивозі вироблено значно пізніше, коли на лівому березі Мозолевого потока станув ряд селянських хат. Не було рівнож улички, що йде вздовж східньої границі шкільного городу в напрямі на цвинтар на Качкові; вона перетинає вал повище „Воротиц“ у другому місці. Рівнож не було переходу попри митрополичу палату, що сьогодні перетинає вал у третьому місці. Обі комунікаційні лінії вироблено в пізніших часах і тоді перекопано вал у згаданих двох точках.

По зруйнуванні Галича татарами в 1241 р. княжого города та його укріплень вже не відбудовано. Побудовано лишень новий монастир Капітули, так що в колишньому городі остався сам Крилос. Там була протягом дальших століть резиденція єпископів, а відтак митрополитів, зглядво їх намісників. Осели, що згодом розбудувалася на опустілій частині города, в сусідстві Капітули, прийняла від неї назву Крилос. Нова катедральна, а винішня парохіяльна Церква Успенія Пресв. Богородиці була здвигнена боярином Марком Шумлянським десь на початку XVI століття. Вказує на це дата смерті фундатора (1535 вирита на надгробній плиті перенесеній з цвинтаря за Каплицею чи іншого місця). Сьогодні вона вмурована у фразмузі південної стіни Церкви*).

*) Плита вмурована заходами і коштом Льва Чачковського. До сього

Біля церкви, у східній частині церковної площі, стоїть стара каплиця, побудована з більших штук тесаного каміння з іншої будівлі, з цегли та ріяків. Завершена деревляною надбудовою каплиця служила ще перед світовою війною як дзвіниця. В 1915 р. внаслідок ostrілювання гранатами погоріли церква і дзвіниця. Церковний дах заповся та знищив ціле внутрішнє уладження; уратовано одну ікону Пресв. Богородиці з головного престола. У дзвіниці погоріли переховувані там старі книги та грамоти. Стопилися всі дев'ять дзвонів та осталося лише біля 100 кг. стопу металю, що його пізніше за доплатою виміняво на новий дзвін *). Підчас реставрації церковного будинку в 1926 р. провірено, що в північнозахідньому куті стін на горішньому камені під дахом є виритий рік 1699. Дата погоджується з часом давнішої віднови будинку, довершеної єпископом Йосипом Шумлянським 1702 р. Провірено також, що камінь з виритими буквами А. С., вмурований в горішній часті північної стіни між головною навою та бабинцем, замикає склеплену скритку, призначену мабуть на переховок церковних дорогоцінностей на випадок ворожого напалу **).

Повище церкви, ближче південних валів, стоїть Митрополича палата, побудована на початку XIX століття з матеріялу розібраної старинної церкви у Прокалівому саду. Частину матеріялу ужито до будови приходського будинку, а решта на купі лежить позаду Митрополичої палати. Ще кілька більших штук лежить на церковній площі. Понижче Митрополичої палати, у південнозахідній частині церковної площі, стояв перед кількадесяти роками будинок австрійської мандатарії. Мабуть на часи урядування мандатарів належить віднести початок назви „Апельня“, що ще перед недавнім часом служила на означення невеличкої площі в куті між головною дорогою села та бічною вулицею Вивозами ***).

Чащу лежала обернена напцсом до землі і служила як поріг при північних дверях церкви. (Замітка др. Ярослава Хмільевського).

*) В тому самому році згоріла в Соколі стара деревляна церковна дзвіниця та 3 давони; в Козині забрали австрійські війська всі 5 дзвонів.

***) В цілі зареєстрування факту згадаємо тут, що підчас попередньої частинної реставрації будинку, довершеної перед війною парохом о. Іваном Гошовським, найдено у фундаменті південної стіни церкви, там де вона на зовні творить заломаний кут, невеличку склеплену кривту. Внутрі були лиш останки костей перенесені там мабуть з іншого місця. Тоді замуровано також входові двері у південній стіні будинку, а два гзімєски такі, які є при північних дверях знято та закопано з зовні будинку, під стіною, в місці замурованих південних дверей.

***)) Ближче про нову Катедру та інші будівлі в Крилосі див. др. Йосип Пеленський; *Naliez stor.* 109 до 128 під числом текету XXV.

Сусідні оборонні монастирі.

У тісній звязі з городом стояв ряд оборонних монастирів, побудованих на узгір'ях, на правому березі Мозолевого потоку. Про спосіб укріплення буде мова пізніше при описі укріплень города. По монастирях носять сьогодні назву узгір'я та лісові поляни.

У горішній частині поляни Прокалиєвого саду видніють відслонені підчас доконаних давніше археологічних розкопів, фундаменти невеликої Церкви св. Іллі (Румовище ч. 6). Вони вистелені дерниною та дококола висаджені смереками. Кількадесят метрів вище, при краї лісу, та при закінченні доїзду до поля від станиць славівського гостинця, знаходяться по обох боках два більші доли, засипані рінками та відломками каміння — безперечно сліди колишніх монастирських будинків. В переїзді поміж обома будинками були мабуть осаджені ворота. Також у північносхідній частині поляни, у віддалі кількадесят метрів від місця фундаментів церкви вирізняються в поземеллі розорані доли. Старші віком мешканці Крилоса розказують, що там стояла монастирська дзвіниця, а ще перед кількадесяти роками росли там 4 дуби *). Оподалек в лісі є сліди артилерійських становищ з часу останньої війни. З Прокалиєвим садом межує поляна Убіч. В поземеллі не зазначено там ніяких слідів будови, а з місцем не є звязана ніяка традиція.

Вершок гори Штепанівки, замкнений від східної сторони двома рядами легко вигнутих валів, є плоский, начеб сплянтований, сьогодні зарослий корчами та молодим лісом. В осередній точці, у віддалі 16 м. від внутрішнього валу, вирізняється в поземеллі чотиробічне заглиблення (9 на 8 м.). Напряма довгих боків від заходу на схід насуває здогад, що це є саме місце невеликої, мабуть деревляної перковці.

Монастир св. Юрія стояв мабуть у горішній частині поляни Юрієвське. Слідів будівлі в поземеллі не зазначено. При краї поляни є лише, згадана раніше, невелика могила. Крил. Петрушевич (Вістник Народного Дому з року 1884 ч. 24) згадує, що на горі мала бути найдена ікона, вирита на олов'яній плиті, ваги 60 фунтів, пізніше продана якомусь крамареві. Вище поляни, в селянських лазах є сліди військових бараків та артилерійських становищ з часу останньої війни. У стіп гори Юрієвське від сторони Мозолевого

*) Скупі вістки про монастир зібрані А. С. Петрушевичем Вістник Народного Дому з року 1883 ч. 13.

поток піднімається невеликий горбок Воскресенське. Про його властиве значіння буде мова пізніше при описі укріплень города.

На цілому просторі поляни Данилівське, положеної вище Юр'євського, не удалось покищо навіть приблизно означити місця давньої будівлі. Назва вказує, що, як на інших полянах, стояв і там колись монастир. Др. Й. Пеленський (Halicz стор. 171) здогадується, що міг там бути монастир Домініканів „*de monte Sancti Danielis*”, що про нього є мова в письмі Папи Інокентія IV. з року 1247. При горішньому краї поляни є сліди артилерійського становища з часу останньої війни. На сусідній поляні Шепляковій, відмеженій вузьким перелізком, рівнож нема ніяких слідів будови. Місце є назване мабуть по прізвищу давнішого власника та не є з ним звязана ніяка традиція. Перед всесвітньою війною мала там бути найдена більша плита з випаленої глини і з подобою якогось святого. Тому що до поляни вела від сторони города окрема дорога, належало б здогадуватись, що місце мало колись більше значіння та було замешкане.

Повище Данилівського, по другому боці лісової дороги, що від кілометрового знаку 476 станис. гостинця виходить в напрямі Іванівське, є більше вільне місце в лісі, назване Гречищем. Північна його частина представляється як кітловина, що обнижуючись переходить у глибоку Гудькову дебру. Від східної сторони є Гречище замкнене легко вигнутим валом. Монастир, мабуть грецьких монахів, міг стояти в осередній точці поляни, де згадана лісова дорога, перетинаючи вал, прямує до Данилівського. Від сторони дороги на Гречище є рівнож слід артилерійського становища.

Монастир св. Івана стояв на вершку узгір'я Іванівське, де сьогодні є висаджене чатинними деревами місце, у віддалі приблизно 45. м. від горішньої частини незарослої поляни. Гаєвий В. Духович був привязний при переорюванні ґрунту перед висадкою чатинних дерев та запримітив тоді, що у згаданому місці земля начеб вже давніше була перероблювана. Оподалік була невелика могила, саме тоді розкопана і розорана. Мабуть у згаданому монастирі св. Івана помер в 1189 р. Ростислав, син Івана Берладника, внаслідок ран, віднесених у битві з уграми, та був там похоронений.

У підніжжя гори Іванівське простягається по береги Лукви і Мозолевого потока невелика долина. В княжі часи громадилися там товпа народу, що прибували в празничні дні з усіх сторін

краю. У північному збоці гори, у висоті кількадесяти метрів є вироблена у скалі позема площа, сьогодні висаджена смерекми зв. Пасіщем. Понижче того місця є рівнож вироблена площа з прямовісно об'ятими заокругленими боками зв. Підпанево. Назву запам'ятали заледве деякі старші мешканці Крилоса. Побіч впливає з-під скали сьогодні вже замулене джерело. По старим назвам обох площ можна здогадуватись, що містилися там під зарядом монастиря добродійні уладження в роді давних ят-гульниць для прохарчування чужосторонніх паломників*).

Комунікація між монастирем а городом була улекшена дорогами старанно виробленими у збоках. Дорога до монастиря св. Іллі виходила від площі Соборного Храму, йшла в напрямі на схід, рівнобіжно з п'вдешнім валом (через обійстя Авня Сокія та Ксенофонта Михальчука), перетинала недалеко від Воротищ головну дорогу та через огород Николи Маланія доходила аж до бічного валу над Мозолевим потоком. Перетинаючи той вал, спускалася в долину, переходила через місток на другий беріг потоку та збоchem в напрямі на південний схід і доходила до монастирського саду. Сліди насипу при берегах потоку є знищені внаслідок великої повені перед сімдесяти роками; слід дороги у збоці ближче Прокалієвого саду є ще доволі виразний. У підніжжя гори Шгепанівки виходила напроти обійстя Івана Сорочинського інша дорога. Її слід у формі виполоканого дощовою водою рова іде під гору в прямій лінії в напрямі на південний схід та доходить до південного закінчення зовнішнього валу, що замикає вершок гори Шгепанівки. Відтак слід дороги вигинається видовженим луком в напрямі на південь та, перетинаючи горішню частину поляни Убіч, доходить до Прокалієвого саду з напрямом до місця, де стояла церква св. Іллі.

Слід дороги до самого монастиря св. Стефана йде від підніжжя гори Шгепанівки збоchem яру, що відділює гору від Юр'євського. Доходить він до північного закінчення внутрішнього валу, що замикає вершок гори Шгепанівки. Дорога була крита валком, висипаним краєм її від сторони яру. По другому боці дороги є вироблені у скалі 4 невеликі площини, одна побіч другої. Вони служили або оборонним цілям, або могли там бути добродійні уладження такі, як під горою Іванівське на Пасіщі і Підпаневім.

*) Ближче про колишні добродійні заведення при монастирях див. М. Грушевський Історія України-Руси, Том. III, стор. 288.

Початок дороги до монастиря св. Юрія був оподалик горбка Воскресенське, за останком валу, що зберігся у виді невеликого горбка при початку дороги на Гунище. Далі йшла дорога в напрямі на схід вздовж валу висипаного від сторони яру. Сьогодні йде подібно дорога на Гунище тільки більше круто. При закінченні і дорога і вал закручували на північ в напрямі до горішньої частини поляни Юрівське, де правдоподібно стояли монастирські будинки.

Дорога до монастиря на горі Данилівське йшла збочем Юрівського попри рів-прогалину, що відділює горбок Воскресенське. Відтак звертаючи на північний схід доходила прямо до нижчої частини поляни Данилівське. Ровом, що відділює Воскресенське від Юрівського, йшла колись дорога на Шеплякову. Дальший слід дороги у збочі за Воскресенським перемінявся у глибокий рів та щойно ближче поляни Шеплякової краще збережений.

Дивна дорога до монастиря св. Івана є та сама, що й сьогодні. Вона виходить на гору з підніжжя західного збочу в місці, де Луква наближується до гори. З початку йде вона у південно-східньому напрямі, відтак заломлюючись трикратно, серпентиною доходить до більшої поляни. Як виходила дорога на вершок гори, де стояв монастир, сьогодні тяжко означити, бо поляна була переорувана, а тепер густо заліснена.

Пригороддя.

По збереженім в поземеллі слідам найбільша частина галицької столиці була розбудована на Залуківській височині, на просторі між Дністром а лісом Дубровою, там де сьогодні бачимо розлогі орні поля та розкинені села Залукву, св. Станислав з Гробиськами, Підгороддя та наймолодшу оселю Четвертки*. Там було галицьке Пригороддя, замешкане переважаючою частиною населення (бояри, купці, ремісники, біле і чорне духовенство). В пригородді збігалися з усіх сторін краю сухопутні та водні дороги. Там була головна пристань на Дністрі та центр західноукраїнської торгівлі. Було це отже місто Галич, розбудоване при головній твердині - городі. Воно не мало властивої міської організації на зразок західно-

*) Залуква, передніше частина нового Галича, положена на лівому березі ріки, сьогодні окрема політ. громада. Приєлок св. Станислав-Гробиська названий так від положених там старих цвинтарів жидівського та караїтського. Підгороддя із Соколом і Четвертками є складовою частиною політ. громади Крилоса. Четвертки названі є від поля, де перед сто роками станули при гостинці перші хати оселі.

європейських міст та було поняттям більше територіальним, зв'язаним з поняттям головного об'єкту міста. Тому давні хроніки під Галичем розуміють звичайно сам галицький город. Як головна твердиня та разом княжа резиденція уявляв він собою зорганізовану єдність з власною городською управою та виробленою військово-адміністративним апаратом*). Зверхнім виглядом нагадувало Пригороддя тогочасних західноєвропейських столиць з густими рядами домів та вузьких улочок. Доми Пригороддя побудовані на більшому просторі, стояли рідко, або в групах, переважно над берегами рік. Щоб відтворити по змозі вірну картину тої частини Галича, постараємося передусім означити головні дороги та вулиці Пригороддя. То дасть нам змогу зорієнтуватись що до способу забудування та загального зовнішнього вигляду міста. Означення доріг не буде важке, коли приймемо як зовсім правдоподібне, що деякі з них і по збуренні Галича служили протягом дальших століть як звичайні комунікаційні лінії між новооснованими оселями.

Головна дорога в Пригородді була безперечно пізніше тзв. Комарівська, що її сьогодні заступає побудований в 1827. р. мурований гостинець Комарів — Залуква. В княжі часи йшла дорога від сторони Калуща на Вістову, Боднарів, Бринь, Сапогів і Комарів та доходила до Галича. В Боднарові слід її йде попри тзв. Діброва під гору, а місцева традиція називає її колишньою дорогою Короля Данила. Від Комарівської границі, себто на території давнього Пригороддя, вона йшла так, як нинішня пільна дорога вздовж Підгородецької Стінки та лівим берегом старого русла Лукви відтак лінією, що покривається з поперечними межами поодиноких парцель поля Підсадочної та над корчмою; відтак доходила до пільної дороги, що з Підгороддя йде на Лісничівку в Дубровиця а саме до точки, де ця дорога творить мале заломання. Дальший слід старої дороги є зазначений в давніших катастральних мапах як пільна дорога в напрямі на Четвертки. Далі переорана творить вона сьогодні видовжену парцелю тзв. Фідлюкову ниву. Її продовженням на території Четвертків є пільна дорога зв. досі Комарівською. Вона переходить повище Четвертків рівнобіжно з гостинцем та закінчується при останніх хатах від сторони Залукви. В дальшому напрямі до Дністра стара дорога вигиналася децю на право.

*) Доказом на це можуть послужити наведені місця галицько-волинського літопису та Длугоша опис битви під Галичем 1221 р. (гл. закінчення), де Галичем названо галицьку твердиню-город.

а відтак вже лінією нинішнього гостинця доходила до точки, де за Четвертками поземелля, стушено піднімаючись, творить перше вивиснення. У тій точці давня дорога переходила на правий бік нинішнього гостинця та йшла далі в первісному напрямі вздовж поля Цвинтариськ. Далі доходила до бічної дороги до фільварку Терєбіжа. Краєм поля Цвинтариськ є зазначений слід давньої дороги значною кількістю виорваного у рілі каміння і шутру. В дальшому тягу згідно з місцевою традицією дорога йшла нинішньою доїздовою дорогою до фільварку Терєбіж та відтак, звертаючись на північний схід, йшла як нинішня прибережна вулиця Залукви вздовж лівого берега Лукви аж до Дністра.

Друга комунікаційна лінія в Пригородді була безперечно ця, що ближче Дністра (в Залукві—Нелепці) виходить як бічва вуличка. В дальшому продовженні йде як широка дорога поміж ланами Радече і вїтївським. Вона доходить та перетинає оселю Св. Станислав. Первісно давня дорога вигиналася при закінченні у правий бік та перетинаючи лан Радеча поза шкільним будинком доходила до валів, що окружали монастир св. Панталеймона, а саме до точки званої на Брамі у східньому відтинку валів. Кінцевий слід дороги зберігся досі в поземеллі позаду шкільного будинку як повздовжнє заглиблення. Від описаної дороги виходило відгалуження попри старий цвинтар у Св. Станиславі в напрямі на захід, відтак полем Єжів та вздовж високого правого берега камінного вивозу до ріки Лїмниці. Це був давній Блюдницький гостинець, названий так в урядовім акті *visio granitialis* в 1627 р.*) Сьогодні заступає його побудований перед 60 роками гостинець на Пукасівці, що починається від галицького моста на Лукві, іде Залуківськими полями, а відтак камінним вивозом, входить в діл до моста на Лїмниці.

Інша комунікаційна лінія була ця, що сьогодні виходить у північнозахідній частині села Св. Станислав від сторони вивозу над Пилипівцем. Первісно виходила дорога від брами у західньому відтинку валів монастиря св. Панталеймона та інша в напрямі на південний захід. Попри коляшню Церкву Св. Спаса, що стояла на горбі від сторони камінного вивозу, відтак як нинішня пільна дорога, йшла високим берегом Лїмниці в напрямі до ліса Дуброви.— В частині ліса, зв. Кирилівкою, сходилася з нинішньою Соکیلською

*) Oblata in castro Hallez 1628 fer IV post. dom. Jubilate. Др. Пелевський, Hallez стр. 203.

дорогою. Описана давня дорога є названа в урядовім акті від 1627 р. Спаським гостинцем.

Сокільська дорога лучить сьогодні оселю Сокія із Залуквою в котрій доходить до Комарівської гостинця біля придорожньої каплиці (1828 р.). Ця давня дорога була продовженням шляху „Руський путь“, що від галицької селами в Комарівському лісі йшла далі правим берегом Лімниці, переходячи в напрямі як головна лінійна сова дорога. Відтак переходив по сучасній давнього монастиря в Соколі та перетинав поперечно Залуківську височину. Від точки де стоїть сьогодні придорожня каплиця в Залукві, шлях ішов в напрямі до Лукви, де лучився з описаною раніше головною дорогою Пригороддя.

Для комунікації між городом Пригороддям побудований був безперечно міст на Лукві, де сьогодні є кладка. Від моста йшла дорога та сама, що й сьогодні, закручувала на право, йшла якийсь час гостинцем, а відтак відділюючись від нього на право, йде, як і сьогодні, звичайна пільна дорога та перетинає поля при лівому березі ріки. Вона прямує на поле Кашиків (Церквиська) під Четвертками. В дальшому продовженні вона доходила до головної дороги Пригороддя.

Означивши таким чином головні комунікаційні лінії, можемо зорієнтуватися, як були розміщені будівлі Пригороддя, церкви, монастирі та мешкальні доми. Віднайдені на Залуківській височині Румовища вказують, що церкви та монастирі були переважно побудовані краями височини від сторони Лукви, Даїстра і Лімниці при дорогах. І так: при початку давньої, що виходила з города та йшла лівим берегом Лукви, стояла церквоу невідомого названня (Румовище ч. 11 за останньою хатою Підгороддя). Друга церква Благовіщення стояла при тій самій дорозі на нинішньому полі Кашиків (Румовище ц. 5). В дальшому тягу при головній дорозі Пригороддя стояли дві незнані назви церкви (Румовище ц. 4 при гостинці Залуква Четвертки та Румовище ц. 8. в Куті між гостинцем та дорогою до фільварку Тересів). На продовженні дороги ще по кінець XVIII століття існували три дерев'яні святині. В частині села „Митрополіче“ стояла церква Богоявленська, побудована в 1700 р., з малою дзвіницею та двинтарем, по другому боці дороги, при березі Лукви. На місці, де стояв церковний будинок, поставлено сьогодні більше на селянському господарстві була церква св. П'єтра і Павла, згадана також в люстрійній акті галицького ста-

роства з 1556 р. Вона мала стояти в нинішньому парохіяльному сад ближче дороги, що йде над берегом Лукви, а цвинтар був там, де сьогодні є парохіяльні будинки. Врешті в частині села Неленці, на городі Заруховича, стояла невелика церковця св. Михаїла з дзвіницею та цвинтарем, побудована в 1716 р.*). Ця остання церковця стояла отже при закінченні головної дороги Пригороддя, недалеко берега Дністра, в колишньому Лавриновому Куті**). Церкви називалися також горішня, середня та долишня. При кінці XVIII століття церкви горішня та долишня були знесені, а дотичні частини села приділено до побудованої в 1800 р. нинішньої парохіяльної церкви св. Петра і Павла. Про всі 3 згадані церкви Залукви є сказано в Дієцезіяльному Візитаційному акті з 1740 р., що вони були ериговані *na gruncie z dawna poświętnym*, та тому можемо прийняти з більшою певністю, що вони були побудовані на місці збурих церков старого Галича, і то мабуть під назвами давніших святих.

Інша група церков була побудована в галицькій Пригородді від сторони Дністра, по обох боках дороги, що від Залукви—Неленця піднімається на гору Св. Станислав. І так: в люстраційнім акті галицького староства з 1556 р. є згадка про церкву *Świętey Peczystey Lanowskey* та *Troicki monaster*. По думці Крил. Петрушевича Ланівська церква завдячує свою назву тому, що стояла на міському лані Радечі, зглядию на межуючому з ланом городі Івана Бучка. Місце є ідентичне зо старим цвинтарищем на горбах при самій Залукві, де як здогадується др. Пеленський могла стояти деревляна церковця. Як місце Троїцького монастиря приймає Крил. Петрушевич міський сад, пасовище, положене повище присілка Гробиськ, у збочі над Дністром. Найдені др. Пеленським предмети, а саме багато орнаментований капітель коломи та малий дзвіночок, вказують, що справді стояла там колись старинна мурована церква (Румовиця ч. 10). По усній традиції був там жіночий монастир. Як можливе місце ще одної церкви у тій околиці означає др. Пеленський збіч малого узгір'я від сторони Побережжя при давнішому війтівському лані (*laneus advocatialis*), що почат-

* А. С. Петрушевич Вістник Народного Дому з 1884 р. ч. 19 і 20.

***) В люстраційнім акті галицького староства з 1572 р. згадується поблизу Запаркаши передмістя *Lavrinov kat.* Північна назва Неленець, взята від прізвища Франца Неленця, що набув там війтівство (К. Czernyński *O dobrach kor. b. Rzeczyp. polskiej* et. 234, А. С. Петрушевич, В. Н. Д. з 1884 р. ч. 18.

ково міг бути церковною власністю*). Вище під селом Св. Станіслав стояла мурована церква невідомого названня (Румовище ч. 9 напроти шкільного будинку).

Частина високого берега повище устя Лімниці відтята від західної сторони глибоким яром над Пилипівцем (або над Маютинов), а від східної сторони зломаним вивозом, називається горою св. Станіслав. Вершок гори є обведений могутнім п'ятибічним валом довжини приблизно 800 м. і зовнішнім ровом. Сьогодні вал є вже частинно розкопаний, а рів засипаний передусім у південному відтинку. Там пізніше ставув ряд селянських хат. У валах було двоє воріт. Східні в місці на брамі та західні від сторони вивозу над Пилипівцем. Це є останки укріплень колишнього монастиря з церквою св. Панталеїмона. Знищений в часі татарського нападу церковний будинок обняли вже за польських часів монахи Францішкани. Вони відреставрували мури будинку, надаючи йому вид звичайної базилики, та побудували мурований монастир і дзвіницю. Цілість забезпечено невеликим, чотирибічним валом і ровом в той спосіб, що одно крило монастирського будинку, побудованого під простим кутом, доповнює частину східного, а друге крило частинно південного валу. Дзвіниця з віздовою брамою та зводженим мостом служила разом як оборонна башта**). В 1917 р. внаслідок обстрілювання гранатами дах костела св. Станіслава завалився, а головний портал з романським орнаментом з княжої доби зовсім розбито. Підчас реставрації будинку в 1627 р. знято тинк з внутрішніх стін та відслонено вириті в мурах давні написи, мулярські та інші знаки. Три довгі написи вириті старословянським начерком, один в західній стіні по правій стороні головних входових дверей, та два інші в долішній часті північної стіни напроти південних входових дверей, досі не є відчитані. По другому боці вивозу над Пилипівцем простягається більший монастирський лан Єжів. Назва вказує, що могло там бути заведення в роді гостиниці-шпиталю (гр. Ксенодохія) під зарядом монастиря. Св. Панталеїмон ще і сьогодні славиться як опікун недужих***).

*) А. С. Петрушевич Вістник Народного Дому з 1884 року року ч. 16. Др. Пеленський Halez стор. 88 ч. тексту 16, стор. 85 ч. тексту 12, стор. 86 ч. тексту 13.

***) Др. Пеленський, Halez, ч. тексту 1 стор. 1 — 69 (описання архітектури Церкви св. Панталеїмона з малою укріпленню) ч. тексту III стор. 166—192 (історична часть).

****) В акті visio generalis з 1627 р. поле Єжів є назване Jeziw, ч. 8. ~~історична часть~~ Jeziw (Єжів). Про гостиниці-шпиталю гл. Мих. Грушевського історія України-Руси. Том III, стор. 288.

Врешті третя група церков Пригороддя була побудована вздовж старого Спаського гостинця, що від монастиря св. Пантелеймона йшов високим берегом Лімниці. Це були: Церква св. Спаса (Румовище ц. 2 на горбі від сторони Камінного вивозу), далі так зв. Полігон (Румовище ц. 7 від сторони поля Карпиці) та церква св. Кирила і Методія (Румовище ц. 3 під Дубровою на полі над Борщевом).

На цілій середній частині Залуківської височини, де сьогодні бачимо розлогі поля: на горбах, Басалига, над Коршмою, та Підсадочна не найдено досі ні яких слідів мурованих будівель за винятком непевного що до часу походження та роду будівлі (Румовища ч. 13. на Атаманівці). Можна здогадуватися, що на цілому згаданому просторі могли стояти лише рідко розкинені двірки серед більших садів і огорodів. На просторій рівнині поля Ниви міг бути більший майдан. Безперечно густіше була забудована частина височини на Побережжі від сторони Дністра. Від Комарівської границі над Стівкою, вздовж старого русла Лукви та по другій стороні Підгороддя, вздовж лівого берега ріки простягався довший ряд domів менше заможних міщан та ремісників. Так само був забудований дальший беріг Лукви на Залуківській території себто нинішні прибережні поля Підлисе (*uroczysko pod Łysą górą*) поле Городок та далі в напрямі до Дністра як нині прибережні дома Залукви.

Згадана передніше головна дорога Пригороддя, що від сторони Лукви доходила до Дністра, служила разом як звичайна дорога до виїзду з Галича на схід. Кінцевий напрям дороги вказує, у котрій точці приблизно міг бути „Кривавий брід“ та міст на Дністрі, що про них є згадка в Галицько-Волинському літописі під роками 6721 і 6737. Кривавий брід був мабуть там, де і сьогодні є брід на Дністрі, себто пониже закінчення згаданої дороги та повище устя Лукви. Природні причини, що викликували його утворення були ті самі, що і сьогодні, а саме: Карпатські рівяки, що їх Лімниця в часі більшого стану води наносить до Дністра, задержані масою вод допливу Лукви, посідають повище її устя на дні Дністра та творять камінну лаву від одного берега до другого. Згаданий в літописі деревляний міст міг бути побудований на місці Кривавого броду, або трохи вище отже якраз там, де головна дорога Пригороддя доходила до берега ріки.

В Галицько-Волинському літописі під 6739 р. читаємо, що Король Данило вирудажуючись в похід на Перемишль проти кня-

зя Олександра Белзького, помолвився Богові, Пречистій Богородиці та Михайлові Архангелові Божому та відтак пішов у бій. Ці слова літопису належить розуміти так, що Король перед відїздом з города був прививий на Богослуженні в Соборному Храмї Пресвятої Богородиці та виїждючи з Галича в напрямі мосту, ча броду на Дністрі поступив річ звичайна, до останньої галицької церкви Св. Михайла. Вона стояла при закінченї дороги близь берега ріки. Галицьке Пригороддя простягалося також на правий беріг Лукви, де сьогодні пониже устя лежить містечко Галич. Там була правдоподібно пристань на Дністрі для воєнних і купецьких суден та торговельна дільниця Галича. Літопис згадує про укріплений двір знаного сторонника угрів боярина Судислава, положений на правому березі Дністра. Можна здогадуватись, що двір був одною з важніших галицьких твердинь, коли Король Данило підчас походу на Галич в 1229 р. уважав за вказане передусім його взяти приступом. Місце, де стояв двір, не є в літописі ближче означене. Беручи однак під увагу, що на правому березі Дністра, побіч гори св. Станислава одинока замкова гора падалася під будову сильнішої твердині, мимохіть насуваеться здогад, що саме на тій горі стояв згаданий оборонний двір Судислава. Його укріплення це була гора відмежена від північного закінчення глибоким поперечним перекопом та огорожена частко колом. Пізніше станув там польський замок на основі конституції з 1621 р. Основну перебудову цього польського замку довершив староста Андрій Потоцький в 1658 р. Тоді висипано під горою від сторони Дністра три вали: два припирали до стіп гори а третій був від сторони ріки. З інвентаря галицького староства з 1627 р. довідуємося, що у валах було 5 башт та 3 брами: західня від сторони Калуського передмістя, північна від сторони Дністра приблизно там, де сьогодні є міст, та східня від сторони Замка на Єзупільському тракті, що йшов правим берегом Дністра на Пітрич і Козину. *)

В люстраційнім акті галицького староства в 1556 р. є вислідні три перевози на Дністрі під Галичем: середній, довший та горішній. Місце двох перших є ближче означене в грамоті Жигмонта Августа II. з 1552 р., де потверджено давніші привілеї уділені Володиславом Варненчиком в Буді в 1434 р. до 1444 р. **)

*) А. С. Петрушевич Вістник Народного Дому з 1884 р. ч. 15.

**) Грамота частянно репродукована професором Шапаневичем в книжці: Trzy opisy staroksiążeczego grodu Halleza, Lwów 1883.

Читаємо там про наданий містові Галичеві лан *Blonie*, положений *ante civitatem a ripa fluminis Lukiev, secundum ripam Niestr, usque ad traiectum, alias przewosz Huelniczki (Uhelnicki?)* Лан Бодоня це є більший неужиток, зарослий частиною лозиною, що протягується від устя Лукви до моста на Дністрі. Згаданий в грамоті середній перевіз був проте приблизно там, де сьогодні є міст на Дністрі, напроти давнішої північної брами міста. Служив він для комунікації з місцем Угольниками, що про них буде мова пізніше. Далішній перевіз є означений в грамоті там, де є мова про пасовища *ad flurium Lipa, praeter Założce*, що простягається *ad ripam flurii Niestr, ubi traiectus est, quem przewosz vocant* отже від сторони Запаркання. Третій горіший перевіз був безперечно повище устя Лукви від сторони давнішого передмістя Залукви. Щойно 1860 р. побудовано на Дністрі деревляний міст, що стояв трохи вище нинішнього залізного побудованого в 1910 р.

Визначніші будівлі, що їх сьогодні бачимо в Галичі, всі походять з давніших польських, а деякі вже з австрійських часів. Парохіяльна Церква Різдва Христового в ринку від сторони моста була побудована по великому татарському нападі, десь при кінці XIII, або на початку XIV. століття. Латинський парохіяльний костел Пресв. Діви Марії в полудневій стороні ринку під замковою горою походить з давніших польських часів. Деревляна церква св. Николая на Запарканні станула у 1702 р. на місце давнішої рівнож деревлян. І церкви, названої в люстраційнім акті галицького староства з 1556 р. *Mikuliska*. Жидівська божниця побудована місці, де був міський вал, та Караїтська позаду Церкви Різдва Христового походять з давніших австрійських часів. Мурована каплиця св. Димитрія в Заріччу побудована в 30 роках минулого століття. З неіснуючих вже будівель з польських часів належить згадати монастир Домініканів, що стояв на початку Запаркання, під замковою горою напроти Єзуїтської брами. В середній часті ринку, напроти Церкви Різдва Христового стояв монастир Францішканів з костелем св. Христа. Монастирський будинок служив пізніше на приміщення школи та громадського уряду. В часі все-світньої війни уляг він зруєнню. При початку дороги, що виходить з міста в напрямі до моста на Лукві, стояла на нинішній реальності покійного нотаря Гузара, деревляна церква Воскресенське. На тому місці стоїть сьогодні деревляний хрест. Первісно церква мала титул Вознесения та стояла ближче замкової гори;

з причини обривання збоку гори перенесено її у друге місце. *) Група домів в Заріччю по лівому боці дороги до залізничного двірця називається Гамарня. Там стояв ще перед війною будинок колишньої ліярні заліза.

Деякі оселі, основані на території колишньої княжої столиці, сьогодні вже не існують. В угоді, заключеній галицьким старостою Станиславом з Ходеча та Криліським монастирем з 28. червня 1458 р., є згадка побіч Підгороддя рівнож оселя Благовіщення**). Вона лежала в околиці Румовища ч. 5 на полі Церквиськах під Четвертками. В грамоті з 1427 р., потвердженій королем Стефаном Баторієм в 1582 р., згадується про Григорів і Перевози, як пізніші дідичні села римо-катол. парохії в Галичі. В акті *visio cameralis terrestris* з 1627 р. є мова про урочище *tychże wsi* (Григорова і Перевозів) і *cerkiew św. Spasa tychże wsi plebańskich* ***). Обі оселі лежали первісно на лівому боці Лімниці. На таке положення Григорова вказує назва більшого розparcelьованого лазу „Заригири“, положеного понижче гостинця Пукасівці — Блюдики ****). Тим більше друга оселя, де мешкали перевізники мусіла лежати в долині і то при лівому березі ріки, деь напроти камінного вивозу, бо на правому боці є високі, стрімкі береги. По зруйнуванні осель татарами частина осталої людности побудувала собі хати на горбах по правому боці ріки, на монастирському полі Єжові, та по другій стороні Камінного вивозу, в околиці поля Карниць. Як сліди тих пізніших осель належало б уважати означену др. Йосифом Пеленським культурну верству при закінченні лавів міського і вйтівського (Halicz, стор. 87 ч. тексту XIV). Те саме відноситься до поля Сади, положеного в околиці румовища Полігона. Деревляна церковця згаданих осель була побудована деь на місці давнішої церкви св. Спаса (Румовище ц. 2) на горбі від сторони Камінного вивозу.

Княжий господарсько-економічний район.

У дальшій території Старого Галича, що протягається в кути між Луквою та Дністром, не вайдено досі ні на полях, ні в лісах

*) Ближче, про Церкву Рядва Христового в Галичі див. Дра Йосифа Пеленського Halicz стоо. 91 — 103. Про інші будівлі зібрав вістки Крид. Петрушевич у В. Н. Д. з 1884 р. ч. 22.

***) А. С. Петрушевич. Вістник Народного Дому з 1884 р. ч. 22.

****) Оба акти репродуковані др. Пеленським, Halicz стор. 106 і 203.

*****) В давніших катастральних мапах поле є означене Na kątach za Gryhorowem; від тої назви утворилася через пропущення нинішня назва Заригири.

ніяких румовищ, культурних верств, або інших слідів давнішого замешкання. За виїмком Пітрицького монастиря, положеного над Дністром, на периферії столиці, нема в давніших актах згадки про церкви, або інші будівлі. З топографічних назв одинока нива Покрова в південній околиці Крилоса над берегом Лукви вказує на існування там колишньої церкви. Однак трудно припустити, щоб ціла згадана частина території, у безпечному куті сусідстві города, стояла пустинею. Навпаки по деяким слідам у поземеллі та топографічним назвам можна здогадуватись, що були там якісь рільничо-промислові заведення, призначені мабуть для потреб княжого двора, а крім того для запровіянтовання твердині в часі облоги. І так: у горішній течві Мозолевого потока збереглися виразні сліди штучних ставів, що вразі потреби могли достарчити більшої кількості риб. Про ті ставки буде ще мова пізніше при описі укріплень города. Понижче ставків, вздовж берегів потока є штучно вирівняні місця, що їх місцева традиція називає Млинищами. Так само у північносхідній околиці, над потоком Лазарівкою, є сліди ставка та давного млина. Стара назва більшого пасовища Волославе, положеного від сторони галицького передмістя Губина, вказує на здогад, що в давнину випасали там стадо волів. На щось подібне вказує також назва Cielne (Телич?), згадана в завіщанні з 15. липня 1629 р., перехованому в латинському приходстві в Галичі, є мова про *łaz na górze za zamkiem w Haliczu między Cielnym z jednej, a z drugiej strony pospolitą (sic) ku Wołosowiu leżąca**). Стада рогатої худоби, приміщені в близькості города були потрібні в цілі скорого запровіянтовання твердині на випадок облоги. Крім того в тій околиці могли знаходитись рільничо-промислові заведення для перерібки сирих продуктів. Безперечно були там від сторони Сілецької границі, а також вздовж гористого хребта при правому березі Лукви, рідко розкинені мешкальні доми та двори. Згадане передше урочище на Лисій горі могло бути місцем колишнього замешкання.

Угольники.

В Іпатієвському літописі під роком 6737 є згадка про Угольники: „...Даниль стояще в Угольницѣх на березѣ Днѣстра; виѣхавшим же галичавамъ и Уграмъ и стрѣляше ся на леду... и переидоша (Данило) мост и стаща на берегу Днѣстра; наутрѣя же

*) А. С. Петрушевич Вістник Народногo Дому з 1883 р. ч. 9.

установи і об'їха Давиль город*). З тексту виходить, що місце чи місцевість Угольники лежала по лівому боці Дністра напроти Галича.

В найближчій околиці Галича є знані дві топографічні назви, утворені від слова „Угл“ (*anguius*), що відповідають доволі добре такому положенню по лівому боці Дністра. В люстраційному акті галицького староства з 1556 р. поруч сіножатей Залозці, Липчиці, положених між дорогою Болшівці—Галич та Гнилою Липою, згадується також сіножать.

Порядок, в якому є в акті вичислені сіножаті, вказує, що остання сіножать лежала повище Залозець та Липчиць, в кути між Дністром та Гнилою Липою, де сьогодні ще є сіножатні ґрунти, що межують з передмістям Зарічем. Друга топографічна назва приходить в давніших австрійських катастральних мапах, де частина території по лівому боці Гнилої Липи, від сторони Дубовець, є означена як *Uhelnicki lasok*. Сьогодні лісок є викорчований та переміняний в орне поле, знає під зімсованою назвою Гульники.

Давніші дослідники Галича, пошукуючи за місцем літописних Угольників, брали під увагу також назву *karczna Wegłowa*, що є між іншими вичислена в інвентарі галицького староства з 1582 р. *) Коршма стояла недалеко Болшова, по правому боці гостинця на Бурштин, у віддалі 250 м. від точки, де дорога з Ганусовець перетинає цей гостинець. На місці колишнього дерев'яного, поставлено около 1848 р., новий мурований будинок, означений в австрійських військових мапах під назвою *Niewegłowa*. На кілька літ перед останньою війною будинок зовсім розібрано. Поле, положене при гостинці до Бурштина, називається Вуглева. Таку саму назву має розбудований там присілок Болшова. Бластива назва коршми, взята під назви поля, звучала: „Вуглева“, або на „Вуглевій“. (*Wegłowa, Niewegłowa*). Прикметникова форма назви поля вказує, що вона утворена від слова „Вуголь“ (*carbo*), а пішла мабуть від того, що на місці погоріли давніше якісь будинки. **) Назва не має отже нічого спільного з згаданими в літописі Угольниками. Місце коршми є значно віддалене від Галича й територіально з літописом не погоджується. Дві наведені передтим топографі-

*) Архів Королівського скарбу VI. книга I. Акт є репродукований у Грушевського Історії України Русь том. II. стор. 612.

**) Аналогічні топографічні назви є знані в інших місцевостях краю; нпр. у Битківці повіт Надвірна, де частина погорілого ліса називається Вуглева.

чні назви є безперечно відгомонам давніх Угольників. Сіножать in loco Uhelniki своїм положенням відповідає зовсім добре місцеві, де в 1229 р. станув обозом Король Данило, себто по лівому боці Дністра, напроти Галича. Давні Угольники була це мабуть загально знана назва місцевости, коли автор літопису ужив П для озвачення місця події.

Тому то зовсім оправданим видається здогад Крил. Петрушевича, що Угольники були передмістям Старого Галича, названим так тому, що лежали в куті рік Дністра і Гнилої Липи. *) Воно було сполучене з галицьким Пригородям при допомозі моста, побудованого на Дністрі повище устя Лукви. По збуренні передмістя в часі татарського наїду осталося там пусте місце locus Uhelniki, де пізніше була згадана в люстраційнім акті сіножать нинішнього Галича Заріччя і з залізничим дворцем. Положений на другому боці Гнилої Липи Uhelnicki lasek міг бути привалелжністю колишнього передмістя Угольників.

Дооколичні монастирі.

В найближчій околиці княжого Галича було більше число монастирів. В першу чергу належить тут згадати положені на периферіях столиці, над берегами рік, укріплені монастирі: Сокільський, Викторівський та Пітрицький. Перший монастир з Церквою Воздвиження Чесного Хреста був побудований у західній околиці Галича на скалистому шовбі, що звисає над берегом Лімниці. **) Монастир, побудований на скалі (Сколі), називався Скольський, відтак назву перекручено на Сокольський. Від того названо пізнішу оселю Сокіл. Монастирські будинки стояли на вершці скали там, де сьогодні є цвинтар. На сумезній площі, де сьогодні ростуть старі овочеві дерева, був монастирський садок. У глибокій кітловині в Підставках, понижче східнього збочу, був мабуть невеликий ставок, виповнюваний водою, що спливає із джерела у збочі кітловини.

У південній околиці Галича на Викторівській горі, повище устя Луквиці, стояв рівнож старинний монастир, де перебували монахи — Виктори. ***)

Хто?

Виктори Вікторівський
і Вікторівський
і Вікторівський

*) А. С. Петрушевич, В. Н. Д. у 1887 р. ч. 60., де згадки про румовища та більші квадратні плити, знаходжені на полі Тизнівка, або Заборівка від сторони Гнилої Липи.

**) Скупі вісті про монастир зібрав А. С. Петрушевич Вістник Народного Лому в 1887 р. ч. 57.

***) Правдоподібно було давніше в уживанні слово Вістор утво-

Манастирська церква була побудована в найвищій точці гори від сторони Лукви приблизно там, де сьогодні стоїть дерев'яна церква св. Николія. На церковній площі ростуть два старезні дуби. Обем пня дуба біля церкви має 4·90 м., обем дерева біля дзвіниці 5·70 м. У збочі гори докоола церкви знаходяться в більшій кількості трикутні глазуровані плитки з колишньої підлоги манастирської церкви. Мешкальні будинки стояли на видовженому західньому шовбі скали, де поверхня є видимо нарочно вирівняна (98 на 53 м.). Крил. Петрушевич згадує про знайдені там останки фундаментів (?) з маргля і рінків, глазуровані плитки та знайдену на церковній площі під старим дубом камінну домовину. *) У збочі скalistого шовба були ще перед всесвітньою війною три більші печери. Стаціоновані в Крилосі німецькі війська добували зо скали каміння до будови доріг та розсадили динамітом вхід до печери. Сьогодні є там лиш один отвір, та такий вузький, що навіть в лежачій позиції годі до нього протиснутись. Під північним збочем гори, близько берега Лукви, є глибока охаба. По місцевій традиції затоплено там в часі татарського нападу манастирські дзвони.

У східній околиці Галича над Дністром був знаний з давніших урядових актів манастир св. Василя з Церквою Усп. Пресв. Богородиці. **) Манастирські будинки стояли по правому боці дороги на горі в селі Пітрич. Побудований там пізніше двір власників села погорів в часі останньої війни. В дорозі парцеляції перейшла гора на власність місцевих селян. На місці викопуються черепки з давніх глиняних посудин, кусників предметів зо скла і тп. Давніша дорога до Галича виходила у західньому куті манастирської площі і йшла вздовж яру, що відтинає дальшу південну частину високого берега. Друга виїздова дорога виходила з манастиря вздовж яру, що відтинає манастирську гору від гори „Над хаґама“, отже в противному напрямі до першої до Дністра.

Згадані три оборонні манастирі, положені у домінуючих, вже з природи доволі оборонних точках, мали правдоподібно лише дерев'яні укріплення (частоколи). Подібно, як згаданий попередньо

рече під дієслова з паростком тор, та означало те саме що вчений. — Оселя як новозаселена згадана в ілюстраційнім акті гал. староства а 1556 р. Др. Пол. Hallez u 137 r. I. XXXIV.

*) А. С. Петрушевич Вістник Народного Дому з 1884 р. ч. 24. — Др. Шараневич, O rezultatach poszukiwań w okolicy Halleza стор. 71.

**) Первісна назва манастиря Петрич (на скالی) перейнята через північну оселю Пітрич. Скупі вістки про манастир зібрані Крил. Петрушевичем Вістник Народного Дому з 1883 р. ч. 12, і 13.

оборонний монастир св. Панталеймона, побудований на горі при усті Лімниці, вони сповняли ролю другорядних твердинь (*fortalitia*), побудованих на окраїнах Галича, у всіх чотирьох сторонах світу.

У ближчій південній околиці Криліської гори, над берегом Лукви, існував ще один менший монастир з церквою св. Покрови*). Він був побудований при краї збочу Вишньої поляни, повище виви Покрова. Власник парцелі Лотоцький викопав там у двох місцях покладені рядом побіч себе різні рінки з-під якоїсь давнішої, мабуть деревляної будівлі. Частина поблизького ліса Тивдикове по місцевій традиції є названа по прізвищу останнього ігумена монастиря Тивдика.

Про монастир, положений на горі Скала в околиці недалекого села Межигорешь, була вже мова передніше при описі Криліського Золотого току. Один з церковних давонів, забраний в часі останньої війни з місцевої церкви російськими військами, мав походити із згаданого монастиря на Скалі. В південнозахідній околиці села Темеровець піднімається як частина високого, лівого берега Лімниці гора Гречище. Аналогічно, як на Криліському Гречищі, належало б прийняти, що існував там також монастир грецьких монахів. На горі є останки валу височини 1 м., довжини 132 м.; вони мають форму підкови**).

На території села Дорогова, у збочі гори від сторони Дністра та села Острова є положений фільварок з більшим ланом, званим монастир. На лані виорюються більші кусні обробленого білого пісковика та черепки давніх глиняних посудин. Вище при краї лісу є вироблена у збочі гори мала площа, де правдоподібно стояла церквя. Побіч площі є глибокий долик, мабуть слід давньої криниці. Оподалік знаходяться у більшій скількості цегли, останок з пізньої монастирської будівлі.

Інший монастир стояв у дальшій північній околиці, на території нинішнього села Суботова. Стояв він у куті між рікою Сівкою а Дністром. Др. Пеленський (*Halicz* стор. 90) наводить уступ з грамоти 1469 р., перехованої в городських і земських актах (Том III, стор. 339), де є мова, що *generosa Margaretha*, дочка Теодора з Язлівця, камінецького каштеляна, переказує на річ Івана Колі з Делієва своє право власности до околичних сіл Мартинова, Чичкова, Машківців *et cum Monaster Sobothov (et) Roczstwo*. Др. Пеленський пояснює, що остання назва *Roczstwo* має означати

*) Др. Пеленський *Halicz* стор. 128 ч. текету XXXIII.

***) Вістку про ці укріплення завдячуємо п. Б. Умришеві, студ. мед.

Різдво, або Рождество та приймає, що в грамоті є мова про два монастирі, в Суботові та Різдвянах, селі, положеному по другому боці Дністра. Ціла територія Різдвян представляється як простора Наддністрянська низина та нема там ні одного горбка, або вивіщеного місця, що надавалось би під будову монастиря. Рівнож нема жадної традиції, що говорила б про монастир. Первісно оселя була побудована ближче берега нового русла Дністра. В березі ріки, від сторони прибережного лану Старовина (в катастральних мапах Урочище), найдено кілька черепків, глиняних посудин з XVII. століття з витисканим, цяткованим орнаментом. На межуючій парцелі, ближче триангуляційного знаку, виоруються людські кості. Там був цвинтар давнішої місцевої церкви, що стояла оподалік місця, де сьогодні пливе ріка. Деревляний церковний будинок перенесено завчасу на інше місце, а саме при головній вулиці села, де сьогодні стоїть парохіяльна церква Воскресенія Христового. З вище сказаного виходить, що існував ще один монастир з церквою Різдва Христового в Суботові, названий в грамоті з 1469 р. монастирем *Sobothov Roczstwo*. Оселя Різдвяни завдячує свою назву мабуть тому, що могли там мешкати піддані монастиря*).

На Касовій горі, біля Болшова, стояв старинний монастир Чина св. Василя**). Монастир був побудований від сторони лісу там, де хребет гори є більше плоский. Від сторони Галича здовж нижчого збочу Касової гори, а відтак частиною хребта гори, званого Баюлова, переходив по місцевій традиції галицько-київський шлях. З Іпатського літопису знаємо, що посол Київського князя Ізяслава Петро Бориславич, прийнятий незичливо Галицьким князем Володимирком, пристанув у поворотній дорозі на ніч у Болшові. Можливо отже, що мав він тоді намір переночувати у згаданому монастирі, положеному недалеко від галицько-київського шляху.

Дальша північна частина гористого хребта називається Крило. У західньому збочі є глибоке, півокругле втяття, рід просторої китловини, зарослої лісом. В осередку китловини піднімається горбок у виді правильного стійка, ослонений від східньої сторони півокругло вигнутою стіною збочу гори. По місцевій традиції стояла на горбку церковця. Є також переказ, що якийсь вельможа виїхав на коні на вершок горбка та що кінь впав і згинув на місці.

*) Замітне, що в селі Різдвяна Тереховельського повіту рівнож нема місцевої традиції про монастир, чи церкву Різдва, а парохіяльна церква має титул Покрови.

***) Деякі вістки про монастир в часописі Слово з 1879 р. ч. 3—6.

Підміські служебні оселі.

В північній та південнозахідній околиці Галича стрічаємо значне число сіл із назвами, утвореними від певного роду ремесла, або іншого подібного заняття: Медуха, Медина, Поплавники, Пукасівці (Покосівці?), Колодіїв, Перевозець, Боднарів, Сапогів, Комарів й інші. Села з аналогічними назвами є звані також в околиці інших княжих городів. Професор Ст. Кутшеба вважає їх за давні служебні оселі, що мали обов'язок постачати для княжого двору всілякі артикули (мід, рибу, бочки, сапоги), згідно виконували деякі чинності (рибалок, косарів, перевізників), або врешті ходили на звичайну службу до міста, змінюючи в ряди-годи мешкання як комірники від слова комора (комара). Початок оснування служебних осель відносить згаданий історик, хочай не виключно, в часи дружинної організації*).

*) St. Kutrzeba, Historia ustroju Polski w zarysie, Lwów, 1917 p. Tom I. стр. 26.

II. ЧАСТИНА

УКРІПЛЕННЯ ГАЛИЦЬКОГО ГОРОДА

Загальні замітки.

Під укріпленням города Галича належить розуміти укріплення головної твердині на Криліській горі разом з укріпленнями монастирів, побудованих на горбах по другому боці Мозолевого потоку. Сполучені системою водних укріплень та зовнішніх валів, вони творили одну звязану цілість.

Вже саме топографічне положення города давало йому доволі значну природну охорону. Криліська гора є видовженою скалою у виді язика, що входить в річний кут між Луквою та її притокою Мозолевим потоком. Боки цього язика спадють від західної сторони високими, стрімкими збочами до Лукви, від східної сторони уривчатиими берегами до глибокого яру Мозолевого потоку. Від південної сторони немає таких природних перешкод. Тому від тієї сторони забезпечено хребет гори кількома рядами могутніх валів, виспаних від краю збочу над Луквою до берега яру Мозолевого потоку, де були головні вали города. Завдяки сприятливим умовам збереглися вони майже у первісному виді та своїми розмірами викликають подив глядача. Останки інших укріплень города є попереривані біжучими водами, поперетинані дорогами і стежками, частинно зарослі густим лісом, подекуди розкопані та плугом розорані; рови вздовж валів внаслідок виносокання дощовою водою перемінилися подекуди у справжні дебри. Проте вони даються точно провірити та дають змогу відтворити цілість імпозантних укріплень галицької твердині. Вони можуть послужити як зразок своєрідного способу будови земляних укріплень на наших землях, що визначаються прировненням деяких здобутків з західноєвропейської фортифікаційної техніки.

Спосіб будування галицьких укріплень відповідав підгірському положенню города та рільничому характерові краю, де була вистарчаюча скількість рикалів та лопат. Він ґрунтувався у сипанні земляних валів та будові частоколів і деревляних надбудов. Спосіб будування оборонних мурів з каменя в ті часи у нас не був знаний. Каміння уживано лише винятково до будови фундаментів під більші оборонні вежі. Вали будовано в той спосіб, що копано в даному місці рів, а вибрану глину сипано вздовж внутрішньої стіни рова, від сторони твердині. Внішня стіна валу та внутрішня стіна рова творили одну похилу площу, себто зовнішній шкарп від сторони передпілля. Більші вали сипано на деревляні конструкції. Коронною валів були укріплення з дерева: дубові частоколи, вироблені вздовж частоколів криві помости, а у відступах, на подвійну віддасть стрілу з лука та в важніших точках, оборонні вежі. З деревляних укріплень галицької твердині не остало, річ природна, на поверхні ніякого сліду. Можливе, що дещо конкретніше про спосіб їх виконання буде можна сказати на основі совісно переведених археологічних розкопів*).

По причині недалекосягlosti тогочасного стрільного оружжя (лук, праща) та нездатности його до поземого обстрілювання, найприроднішою та найуспішнішою була оборона з гори в низ. Ратище, мечене з вивищеного місця, набирало потрібної сили, щоб пробити щит чи іншу ослопу противника. Головного матеріялу до того роду оборони достарчували недалекі ріки, що в часі більшого стану води наносили на береги значну кількість карпатських ріняків. У важніших точках будовано на земляних насипах деревляні, поверхові вежі. З поверхів веж можна було разити противника градом каменя та стріл. Деякі вежі служили як обсерваційні точки. Вони були побудовані при важніших відтинках валів, у таких точках, що з них обсерватори могли взаємно порозуміватися при допомозі оптичних, чи акустичних знаків. Старшини залоги поодиноких відтинків могли таким чином не лишень відбирати прикази головної команди, але також взаємно передавати собі інструкції та остереження. Для оборони доступу вздовж гористих збочів були вироблені у скалі вищої частини збочу оружні площини, обведені від краю валком. Там приміщувано оборонні ма-

*) Др. Пастернак Ярослав, директор Музею Н. Т. Ш. у Львові підчас короткого побуту в Крилосі осінню 1929 р. провіряв, що перший південний вал за церквою був висипаний при Воротиці на деревляній конструкції.

шини (праці, самостріли), нагромаджувано купи більших ривків та інших засобів оборони. Поодинокі предмети укріплень були сполучені між собою лучниковими та добіговими ровами, забезпеченими валком. Ними могли частини залоги скоро і незамітно бути пересувані з одної оборонної точки у другу.

Вельми вміло визискано для оборонних цілей Мозолевий потік. Потік випливає у Вікторівському лісі та біжить в напрямі з півдня на північ яром, між високоположеними прибережними полянами: Нічполем, Осовою, Гедзацками з правої та Стависьками і Качковом з лівої сторони. Далі пливе потік попри збіч Криліської гори та поза її закінченням впадає до Лукви. Русло потоку визначається сильним спадом, в часі більших дощових опадів спливають яром потоку великі маси вод. Потік звичайно зовсім висихає, лиш у нижній течві збирається трохи води з більших джерел у берегах яру. В горішній течві від вікторівської границі є на просторі кількисот метрів довжини береги потоку значно розширені. Цю частину русла називають сьогодні Ставками. При долішньому закінченні Ставків збереглися досі сліди давніх гребель. Так само в середній часті Ставків, де стара дорога зо Стависьк переходила другий беріг потоку в напрямі на Нічполе та Сілецьку гору, є при обох берегах виразні сліди вищої греблі. Відтинок яру з розширеними берегами був отже збірником, де з джерел потоку та в часі більших дощових опадів збиралася вода з прибережних, високоположених піль. Задержана греблями, вона виповнювала там два більші Ставки. *)

Ставки мали радше оборонне, ніж господарське значіння. Вони мали на меті виповнювати в разі потреби яр Мозолевого потоку водою в місцях, де він входить в укріплену територію у південній стороні та у північній стороні, де він виходить з укріпленої території. В цілі задержання води у згаданих двох точках були висипані дві могутні тами. Перша була там, де другі головні вали між Качковом і Стависьками доходять до берега потоку, друга повище горбка Воскресеньке. На випадок грозячої облоги города замикано найперше застави у нижчій, північній греблі біля Воскресеньського, а рівночасно підношено заставу в греблях при Ставках. Вода зо Ставків спливала з гори потоком в низ та в одну мить

*) Мешканці Вікторова називають Мозолевий потік Ставським потоком. Назва поля Стависька, положеного на гірському хребті, повинна властиво звучати „Над Ставками“ себто Над Стависьками (так часами місцева людність це поле називає.)

виповнювала береги яру перед згаданою нижчою тамою до висоти кількох метрів. Відтак замикало застави у вищій південній греблі біля других головних валів та виповнювало водою яр перед тою другою тамою. Тим способом творено в обидвох стратегічно важких точках штучні водні перешкоди. Вони з обидвох сторін замикали доступ яром потоку та заразом виповнювали прірви між укріпленнями города та сусідніх монастирів.

Будови цілості галицьких укріплень не довершено в один і той самий час. Найдавніше безперечно висипано великий вал за церквою, що замикав город від південної сторони та вали у західньому та східньому збочі гори. Це були укріплення з перших літ панування Володимира В., або навіть вчасніші. Не є виключене, що їх основою було первісне Городище доісторичної доби, що по деяким ознакам могло на Криліській горі існувати. Мабуть про цей доісторичний город та його основника обіцяв літописець розказати у звязку з Галичиною могилою, та не розказав. Оборонні монастирі на горбках по другому боці Мозолевого потоку були побудовані за часів пізніших (Ярослава Осмомисла та його наслідників). Остаточне викінчення цілої системи укріплень належало б віднести на часи перед великим татарським нападом. Їхню безперечну надмірну розбудову можна б пояснити якраз тим, що у виду загальної небезпеки, треба було числитися з можливістю стягнути достаточне число мужви до обсаження довгої лінії валів. Назва німецькі ворота вказувала б на те, що укріплення, хоча і частинно, будовано під наглядом німецьких інструкторів, або при допомозі ремісників німців.

Укріплення Криліської гори. *)

I. Вали у південній стороні города. — А). Перший головний вал за церквою. Довжина валу від краю збочу над Луквою до краю яру Мозолевого потоку виносить 624 м. Це є один ряд величезного валу зі зовнішнім валом та доданими при обидвох закінченнях короткими, зовнішніми валами для зміцнення оборонності крил (флянків). Прірва в середній часті між обидвома додатковими валами виносить приблизно 280 м. Ширина головного валу з ровом у середній часті рівняється ширині бічної частини цього валу з ровом та додатковим валом разом взятих. Частинну

*) Виміри валів та поодиноких об'єктів укріплення Криліської гори є подані в схематичних начерках.

головного валу повище митрополичої палати, в напрямі до Лукви, перед кількадесяти роками розкопали та розвезли паняті липовани на просторі 120 м. При ренті валу над Луквою є півокругла оружна площа, обведена від краю валком. При закінченні головного валу на березі Мозолевого потоку є мала, чотиробічна, оружна площа. В середній точці цього валу від сторони церкви є вироблений похилий вхід на вал. Нпроти цього входу, при зовнішньому краї рову, є на передній насип у виді розораної могили о еліпсова-ватій підставі. Там стояла обсерваційна вежа (1). Первісно був у валі перехід лиш в одному місці, де перегинала його головна дорога города. Дорогу замикали ворота (А), осаджені в переході у валі. Це були передні ворота города, бо ними дорога виходила на передню часть города (предградє), отже ті, що про них згадує літописець під назвою пімецьких. Король Данило, увійшовши в році 1237 до Галича, умістив горі цих воріт прапор на знак побіди. *) Місце у валі, де були осаджені ворота, називають сьогодні Воротищем. Ще перед кількадесяти роками дорога у Воротище була значно підвищена так, що на означення місця уживано назви „На Воротиці“, або „На Горбку“. Пізніше горбок вирівняно. Насип на дорозі був первісно вироблений в тій цілі, щоб ворота спочивали на підвищенні та через те, щоб приступ до них був утруднений. Ворота відчинювалися від города, зглядно замикалися до города, та спиралися в горі й у споді на дубових бальках, впуцених по-земо у боки припираючих частин валу; через те вони ставали значно відпорніші. — В горішній частині валу при Воротиці, від сторони церкви, можна було ще перед кількома роками бачити заглиблення, начеб слід такого по-земо впуценого бльока. Частина валу по другому боці Воротища, від сторони Мозолевого потоку, є значно ушкоджена внаслідок вибирання глини до ліплення стін у селянських хатах. Через те утворилося у валі півокругле заглиблення. Перед ворітьми на зовнішньому валі був правдоподібно зводжений міст. При описі головної дороги города було сказано, що за ворітьми вона не ішла, як сьогодні, попри закінчення додаткового валу у простому напрямі, але зверталася за закінченням додаткового валу нагло в лівий бік та таким способом оминала виступ поздовжнього горбка, що замикав у тому місці перехід за валами. Було це зроблено доцільно. Ворожий відділ, наступаючи на ворога, примушений був підходити дорогою попри закінчення

*) Галицько - Волянський літопис під 6743 р.

трикутника. Вони мали на меті боронити переходів підчас відступу залоги з передпілля у вали. Насип під бічною вежею від сторони Мозолевого потоку зберігся у виді могили (2 А), висипаної при краї підвищеного позему передпілля. Насип під бічною вежею від сторони Лукви (2 Б), висипаний рівнож при краї підвищеного позему передпілля, був згодом розкопаний для вигіднішого переїзду пільною дорогою, що йде від переходу у валах у напрямі на Стависька.

Описана раніш давня дорога з города на вищу греблю на Ставки та Нічполе виходила з валів попри зовнішній рів правого бічного частокола. Початковий слід цієї дороги глибоко виполоканий дощовою водою, що спливає від сторони Стависьк і має вигляд начеб другого рівнобіжного рову. Через те повздовжні вузькі переділки між старою дорогою, колишнім ровом частокола та нижньою пільною дорогою, мають вигляд начеб нарочно висипаних рівнобіжних валків та на перший погляд можуть увести глядача в блуд.

Самозрозуміле, що підчас наступу неприятеля та рівночасно з відступом залоги чолової башти у вали, заставлявано поспішно всі переходи барикадами. Вистарчило стягти дерево з остро затесаними грубшими галуззями і покласти в переході остриями кінцями на зовні. Його прибивано при грубшому кінці пня до землі деревляною ключкою*). Та коли мимо того ворожим військам удалось заволодіти чоловою баштою та вдертися до переходу у валах, тоді вступуючи далі, вони мали проти себе не лише частину залоги, впоряджену в оборонній позиції у самому переході, але були рівночасно нападані з обох боків частинами залоги, уставлеоними на оружних площах за першим, другим і третім рядом валів.

У віддалі 126 м. від закінчення зовнішнього валу, при стрімкому збочі від сторони Лукви, є вироблена у стіні скали у віддалі 36 м. пониже краю збочу, площа довжини 58 м. та ширини середньої часті 10 м. Є там рівнож сліди валка при берегах площі. Зайти можна до неї від сторони поля Стависьк незамітною, густими корчами вкритою стежкою в низ. В часі останньої воєнної заверухи площа служила як безпечне схоронення для мешканців Крилоса та їхнього майна. Мабуть з тих часів походить більше жаргівлива назва площі „Асафатова долина“. (?) Первісно площа

*) Aug. v. Cohausen, Die Befestigungsweisen der Vorzeit u. des Mittelalters, Wiesbaden 1898, ст 18, 183.

мала на меті оборону збоку гори. Могла вона бути місцем засідки на наступаючого від сторони Стависьк на город ворога.

В) Додатковий середній вал на Качкові. Довжина від краю збоку над Луквою до краю яру Мозолевого потоку вносить 588 м. Слід сьогодні вже розораного валу йде серединою поля Качкова, рівнобіжно між описаними вже головними валами І а. і І б. Там, де слід доходить до дороги напроти обійстя управника митрополичих дібр, а саме при краї, де ростуть чатинні дерева, мала частина валу з ровом зберіглася. По другому боці дороги слід валу йде далі вздовж південної короткої границі городу управника дібр у напрямі до Мозолевого потоку. Ширива валу з ровом має 24 м. Первісно вал у середній точці був перетятий давньою дорогою, що з города переходила полем Качковом до переходу у валах І б. Простір між обома головними валами І а. і І б. перетятий рівнобіжним додатковим валом І в, цебто ціле нинішнє поле Качків, має поверхню 42 моргів (24 га). Це була передня часть города (Предграде) у протиставі до властивого „днешнього“ города, або дітинця, що містився при закінченні гори та мав поверхню 32 моргів (18 і $\frac{1}{2}$ га), не числячи збоку гори. Від сторони поля Стависьк та й по боках від сторони Лукви і Мозолевого потоку поземелля Качкова піднімається заокругленим хребтом до найближчої точки при головних валах.

Це утруднювало значно доступ до укріплень властивого города. У домінуючій точці напроти виробленого згодом переходу у валах І а. від сторони митрополичої палати, бачимо на Качковій насип у виді широко розораної могили о промірі підстави 44 м. На насипі стояла головна обсерваційна вежа (3), звідкіля був просторий вид на ціле перелпілля, цебто поле Стависька та поля, положені по другому боці Мозолевого потоку. Значіння назви поле Качків є доволі неясне. Можливо, що первісно назва звучала Качен *) (град) та означала стільки, що доступний, отвертий город, у протиставі до властивого городу, що був замкнений воротами.

Зимою 1145. р. мала місце облога Галича князем Володимирком. В часі, коли князь перебував на ловах в Тисьмениці, невдоволення ним частина галичан збунтувалася та прикликала на галицький престол Звенигородського Івана Ростиславича. Володимирко,

*) Зложене слово означало мабуть те саме, що всюди доступний, всюди отвертий, просторий, отже: просторий город, церква простора у довжину і ширину. Слово качень могло означати те саме доступний, отвертий.

дівнавшись про це, зібрав на борзі дружину та прибув, щоб відібрати Галич. У третьому тижні облоги, 18 лютого Іван Ростиславич вийшов ніччю з галичанами з города та вдарив на Володимиркове військо. Підчас завязаної битви він загнався задалеко. Значна частина його війська полягла, а йому самому відтято відворот до города. З останками дружини він подався відтак на південь до Дунаю *). Тому, що бунт галичан зчинився в часі, коли Володимирко перебував у Тисьмениці, можна б здогадуватись, що на вістку про зраду галичан, він вернув найкоротшою дорогою на Єзуїль (Чешибіси) і Сілецьку гору та ставув обозом під Галичем у його південній околиці, правдоподібно на полях по правому боці Мозолевого потоку. Боеві частини наступали на лівий беріг потоку, себто на поле Стависька. Звідсіль вони робили наступи на південні укріплення. Нічний випад Івана Ростиславича був отже виконаний з південних валів предграддя (Іб) на полі Стависька. Там була зведена битва, що покінчилася на дальших полях, положених по другому боці Мозолевого потоку. Мабуть від тої події, що відбулася нічною порою, згадані поля досі називаються Нічполе.

II. Вали у північнозахідньому збочі. А) Вал по правому (південному) боці Погарища. У віддалі кількох метрів від оружної площі при закінченні валу (I а) від сторони Лукви є у збочі гори малий насип у виді могилки невідомого призначення. Від могилки йде горішнім збочем вал у напрямі до дороги Погарище. Вона піднімається від Підгороддя на гору. Вал кінчиться при краї прямовісно стятої, скалистої стіни при самій дорозі. По другому (північному) боці дороги, у висоті щойно описаного валу (II а) є при краї дороги високий, частинно розкопаний насип о еліпсоидній підставі. Повищче насипу, у збочі є сліди двох нарочно вироблених площ, що ступнево обнижуються й оточують підставу насипу та доходять по боках до поперечних простолінійних ступнів, вироблених від краю дороги повище і понищче насипу. Згаданий насип по одному боці дороги та прямовісно втята скала до другому боці дороги творили стіни, де були осаджені другі ворота города (Б). На насипі стояла вежа (4) для оборони воріт. Дві площі, що окружали підставу вежі, були відгороджені від краю парканами та мали на меті оборону доступу нижчим збочем до вежі. Описаний передніше вал (II а), був вис-

*) Михайло Грушевський, Історія України-Руси. Том II, стор. 420.

паний у доволі стрімкім збочі та тому не мав зовнішнього рову. За те внутрішній шкарп валу та збіч гори понад ним творили начеб лучниковий рів, що в разі потреби міг служити до скорого пересунення частин залоги головного південного валу (I A) до воріт (B), зглядно навпаки.

Місце на Погарищі, де були згадані ворота, не має сьогодні окремої назви так, як Воротище у валах (Ia), та й нема місцевої традиції про ті другі ворота города*). Безперечно це були ворота, про які згадує Длугош під назвою *porta castris posterior* в описі битви, зведеної 1221 р. Мстиславом Мстиславичем з уграми і поляками о Галицький город. Длугош називає їх так для відрізнення від попередніх (німецьких) воріт, що замикали цю саму дорогу там, де вона виходила на противній стороні города у головних валах (I a) на передню часть города (предграде).

При означенні місця задніх воріт города насувається питання, де було поле згаданої битви в р. 1221, що покінчилася саме при тих воротах. Длугош (Книга VI. стор. 606—609) описує цю подію доволі обширно. Він розказує, що в умовленому часі прибули до Галича угорські війська під проводом воеводи Філі та польські під проводом воеводи Николая. Саме тоді наближався до Галича Мстислав Мстиславич з помічними полками Володимира Руриковича, Ростислава Давидовича, Ростислава Мстиславича та відділом половців. Угри та поляки зміцнили за той час укріплення города, а на Храмі Пресв. Богородиці, що був побудований з уладженнями призначеними до оборони. (*ecclesia incastellata*) спорядили окрему твердиню. Відтак, примістивши в ній молоденького королевича Кольмана з його дружиною Сальомсею під опікою невеличкої, але добірної залоги, сами „*contra Ruthenos ex Halicz egrediuntur et aciebus ordinatis prodeunt ad pugnam*” вийшовши з города, сейчас спорядили боеві відділи та пішли у бій. Длугош додає, що поляки творили праве крило, а угри — ліві сторонники галичани ліве крило. Так само у двох відділах виступали до бою війська союзних князів: один під проводом Мстислава Мстиславича, другий під проводом Володимира Руриковича. Половецька кіннота, що прибула з княжими військами, станула осторонь з наміром зробити диверсію, коли битва вже розгориться (*ut pugna fervente, quasi ex insidiis prodirent*). Тутже настуває опис самої стрічі. Мі-

*) Є лише переказ про ворота з пізніших часів, що ними замикали село нічною цорою. Крім воріт на Погарищі мали бути такі ворота у Воротищі та при закінченні дороги „Визозін“.

ще, де була зведена битва, в описі Длугоша не є ближче означене. За поле битви уважалася досі звичайно простора рівнина, що протягається по лівому боці Дністра, напроти устя Лімниці, згладно долина при лівому березі Лімниці, повище її устя. Це відповідало давнішим гіпотезам про положення галицького города, чи то на замковій горі біля нинішнього містечка Галича (Крил. Петрушевич), чи на горбах вздовж правого берега Лімниці (Проф. Шараневич). Відповідало б воно передусім тому, що як виходить з Длугошевого опису, битва була зведена в найближчій околиці города. Сьогодні знаємо вже зовсім певно, що галицький город містився на Криліській горі й тому не буде нам тяжко означити властивого місця битви, якщо уважніше прочитаємо Длугошів опис та рівночасно будемо мати перед очима карту околиці Крилоса.

Длугош виразно говорить, що угорсько-польське військо, вийшовши з города, сейчас спорядило боеві відділи та пішло у бій. Колиб поле битви було на лівому березі Дністра, або на лівому березі Лімниці, тоді вони, маючи перед собою кілька кілометрів дороги до ріки та ще переправу на другий беріг, не потребували порядкувати боевої лінії вже під самим городом. З огляду на полишену в городі молоденьку королівську пару угорський воевода Філя мабуть зовсім не мав наміру надто віддаляватися від твердині. Він очікував, коли Мстислав наблизиться з військом, та лишився на стрічу перед самими воротами города. Це забезпечувало йому на кожний випадок можливий відворот до твердині.

Прибувши з військом під Галич, Мстислав станув правдоподібно обозом при лівому березі Дністра у згаданій передше місцевості Угольникях. Це було мабуть звичайне та найвідповідніше місце постою для військ, що приходили на Галич від сходу або півночі. З Галицько-Волинського літопису під роком 6737 знаємо, що станув там обозом король Данило в часі походу на Галич у році 1229. Переправляючися мостом на Дністрі на правий беріг, він узяв наступом укріплений Судиславів двір, а пізніше пішов облягати город. Так само Угольники були операційною базою для військ Мстислава.

В Галицько-Волинському літописі під датою 6727 р. є згадка, що в день перед битвою половецька кіннота підійшла під город, щоб оглянути твердиню та перевірити неприятельські сили. При тій нагоді вивязалася перестрілка з угорсько-польською кіннотою, підчас котрої убито навіть якогось визначного угрина Уза. На другий день пішов Мстислав з цілим військом на город (Наутри-яже на канун святої Богородици приїде Мстислав рано на гордаго

Річку й на Угрі є Ляхи). Річ природна, що він мусів переходити мостом, чи бродом повище устя Лукви на правий беріг Дністра, на Залуківську височину. Та саме там, у галицькому пригородді, приблизно на просторі між Дністром та лісом Дубровою, було поле битви.

Поземелля було доволі відповідне тому, що як вже раніш було сказано, ця частина території Галича була забудована лише від сторони рік та підчас попереднього походу Мстислава на Галич (зимою 1220 на 21) мабуть всі дерев'яні будинки й паркани були там знищені і спалені. Поминувши ряд церков, що стояли вздовж дороги від сторони Лукви, та кількох церков від сторони Лімниці, ціла середня частина території, а саме північні розлогі поля, Церківська, Цвинтарища, Підлісся, Тереміж, Ниви, Болонія, на Горбах і т. д. о поверхні приблизно 10 км. квадратних, була вільна та могла там розвинутися боєва акція.

На основі Длугошевого опису дадуться навіть доволі точно означити ставовища поодиноких боєвих частин та взагалі дасться зясувати хід цілого бою.

У хвилині, коли Мстиславове військо розпочало переправу через Дністер, угри з своїми союзниками поляками і галичанами вийшли з міста задніми воротами, а перейшовши мостом на Лукві територію нинішнього Підгороддя, сейчас спорядили боєву лаву. Польська кіннота станула як праве крило, оперте о Лукву, а угри і галичани як ліве крило, а саме так, що угорська кіннота (на фарах) творила центр, а піший відділ галичан продовжував лінію в напрямі до Лімниці. Мстиславове військо, що за той час перейшло вже на правий беріг Дністра та зауважило рух ворожих відділів, отворило так само боєву лінію, витягнену від Лукви до Лімниці. Союзний полк Володимира Руриковича станув як ліве крило, звернене проти поляків, а полки обох Ростиславів та Мстислава Мстиславича були звернені проти угрів і галичан. Кінний відділ половців, що прибув на поле битви разом з княжими військами, підійшов, правдоподібно, вузькою долинкою вздовж нинішнього Лукасовецького гостинця на похилості поля на „Горбах” від сторони Лімниці та станув там на боці, вкритий за „Горбами”. Сам Мстислав Мстиславич з вищезагаданого місця на горбах (*in loco editorii*), де в околиці румовища Полігона провірював сили ворога та слідив за ходом акцій. Відтак оба ворожі війська зачали поступати вперед проти себе; угорсько-польське з галичанами зовсім повільно, щоб надто не віддаляватися від міста. Коли

вже обі боєві лінії наблизилися до себе десь на висоті північних Четвертків, поляки зараз на початку битви вдарили цілою силою на ліве крило княжих військ. Під напором польської кінноти віддав Володимира Руриковича заломився. За ним зачали відступати полки обох Ростиславів. Поляки та угри поскочили за ними та відтак перейшли в ногу. Угорсько-польська кіннота пішла далеко (*plura miliaria*) за втікаючими в напрямі до Дністра. Через те їхні частини розділилися та значно віддалилися від города. Тоді Мстислав з половцями вниав нагло з боку, з-поза горбів та вдарив на задні угрів і галичан, відтискаючи їм тим способом відворот до города. Заскочені тим угри мусли зачехати погоні, а княжі полки, пристаюючи, могли перейти до наступу та вдарили на них з другого боку. Взяті у дві вогні угорські та польські війська були зовсім славне знищені; частину взято в полон, між ними угорського воеводу Філю, а решта, втікаючи, потонула в ріках, або була побита смердами. По словам Длугоша різня була така завзята, що ріки зачервонили кровю, а в городі можна було чути стогони вмираючих і ранених. Битва покінчилася під самими воротами города, та лише незначній частині побитих військ удалося схоронитися у твердині. По віднесеній побіді Мстислав приступив до облоги города. Длугош оповідає, що княжим військам удалося нічною порою підкопатися під задні ворота (*porta castris posterior*) та вдертися у твердиню. Відтак вони облягали Церкву Пресв. Богородиці, де схоронилася королівська пара з останками розбитих військ. Іза брзку води обляжені в короткому часі піддалися.

В Галицько-Волинському літописі під роком 6727 є лишень коротка згадка про битву та облогу города: „и бисть брань тяжка межи ними и одолі Мстислав. Бігаюшим же Угром и Ляхом избієно бисть их множество и ят бисть величавий Філя.. И побідившу же Мстиславу поїде к Галичю, бившим ся же им о врата градная и возбігоша же на комари (склепіння) церковниа..“ З тексту виходить, всупереч поданій Длугошем вістці, що війська Мстислава взяли ворота города наступом.

На згадані задні ворота та укріплення північнозахідного збочу гори був спрямований наступ військ угорського королевича Белі, що 1229 р. відступив був під Галич. Галицько-Волинський літопис під роком 6737 розказує, що „Нападшим на ні гражанам мнози шпадаху в ріку“ себто, що галичани поспихали облягаючих угрів до Лукви, що від тої сторони підпливає близько під Крильську гору.

Б) Вал по лівому (північному) боці Погарища. Повище місця згаданих воріт (Б) є у північнозахідньому збоці останок валу довжини 50 м. Дальша частина валу вигнутою лінією обіймала заокруглений збіч повище другого заломання дороги Погарища. Повище захованої частини валу, при горішньому краї збочу, стояла мабуть вежа (ч. 5), що мала на меті оборону південнозахіднього кута площі позаду княжого двора.

В) Продовження валу при закінченні скали. Дальший північно-західній збіч гори „над Винницею“ є вельми стрімкий та нема там сліду продовження вище описаного валу II б, щойно при закінченні язика гори, де збіч є більше похилий, зберіглася частина валу довжини 55 м. Вона заломана під кутом так, що друга її половина обіймає закінчення скали. По другому боці закінчення скали у північносхідньому збоці вал уривається тому, що стіну скали відтято прямою лінією при будові дороги.

Крім вище описаних укріплень північнозахідній збіч гори був забезпечений ще другою лінією менших валків, висипаних горішнім краєм збочу, а саме:

Г) Горішний валок по правому боці Погарища. Валок був висипаний від закінчення головного валу I а та доходив рівнобіжно з валом II б до берега дороги Погарища. Валок є розкопаний, та осталася лише мала частина при закінченні валу I а.

Д) Горішний валок над Винницею. Валок замикав північно-західню частину площі позаду княжого двора. У збережених частинах валка є сліди стрілецьких ставовищ з часу всесвітньої війни. При закінченні валка оподалік криниці є вироблена мала оружна площа, що мала мабуть на меті оборону входу ровом у збоці гори, який виполокала вода, що спливає від криниці. По другому боці рова є останок валу, чи іншого фортифікаційного об'єкту у виді невеликого кіпчатого насипу, відтятого від збочу вузьким ровом.

III. Вал у східньому збоці. Для забезпечення східнього збочу гори висипано краєм яру Мозолевого потоку довгий вал. Вал є в кількох місцях на більшому просторі знищений. Початковий відтинок виходить при закінченні третього (внутрішнього) ряду південних валів I б та доходить напроти містка на Мозоловому потоці до дороги, що йде попри обійстя завідателя митрополічних дібр. По другому боці дороги невиразний слід валу вигинаючись переходить попри відтяте дорогою закінчення середнього південного валу I в, а відтак краєм яру Мозолевого потоку вздовж

східної границі огорода завідателя аж до джерела, що випливає зо збочу при березі потока. Ця перша частина валу має довжину приблизно 200 м. Дальший слід валу є знищений внаслідок обірвання берега яру на просторі аж до точки, де перший південний вал I а досягає берега потока. Другий відтинок збереженого яру виходить від чотирибчної оружноі площі, виробленоі при закінченні згаданого валу I а. Він іде берегом яру на дальшому просторі приблизно 400 м. У віддалі 300 м. від початковоі точки є вироблена при зовнішньому шкарпі валу при краї високого берега яру оружна площа довжини 22 м., ширини 5.5 м. Вона мала на меті оборону підходу ярмом в гору потока. На дальшому просторі аж до провалини у скалі, де сьогодні виходить дорога, вивозами вал обсунувся до яру разом з обірваним берегом.

Чи вал ішов первісно далі аж до скалистого закінчення гори, тяжко сьогодні сказати тому, що протягом 100 літ зайшли значні зміни в укладі тої частини гори. Передусім, як вже було передніше сказано, не існувала в княжі часи дорога Вивози та не було глибокої провалини, що нею дорога виходить сьогодні зо скали над беріг Мозолевого потока. Там, де сьогодні іде дорога, був первісно природний, або нарочно викопаний рів. Він перетинав східній збіч гори рівнобіжно з нижчою терасою книжних огоредів та був потрібний для віддаливу дощової води, що в часі більших опадів спливає зо збочів гори. Так само і сьогодні підчас більшої зливи дорога Вивози переминюється у справжній дикий потік, що спричинює навіть поважні шкоди, як не мало місце в 1928 р. Наколиб передніше не було там природного, чи нарочно виробленого відпливу, спливаюча збочем вода ушкоджувала б за кожний раз укріплення зо сторони Мозолевого потока. Рів закінчувався правдоподібно підземним каналом, виробленим у скалі, де і тепер виходить дорога Вивози з напрямом поза велику гать, висипану на Мозолевім потоці повище горбка Воскресенське. *)

Якщо давніше інша дорога виходила зо скали, де сьогодні виходить дорога Вивози, вона мусіла переходити понад підземним каналом над беріг Мозолевого потока з дальшим напрямом на згадану передніше гать і там сходилася з монастирськими дорогами від Юрієвського, Данилівського та Шенлякової. Місце, де живі

*) В Галицько-Волинському літописі під 6710 р., де є мова про утечу княгині Романової з синами з города Володимира, згадується, що вони вийшли з города „лірою градною“. Правдоподібно був це такий самий підземний отвір для віддаливу дощової води

виходить зо скали дорога Вивози, замикали давніше дорогу ворота (В), як треті ворота міста. Описаний передніше вал доходив вздовж яру Мозолевого потоку до воріт, згідно високого насипу від сторону потоку, що заступав бічну стіну воріт. На вершці насипу стояла вежа (ч. 6.) для оборони воріт.

Не є однак виключене, що у тій стороні не було взагалі ніякого виїзду з міста, а тимсамим не було також воріт. В такому разі належало б прийняти, що згаданий передніше вал, дійшовши краєм яру до насипу під вежу (ч. 6.), ішов далі збоchem по другому боці вежі у такій самій висоті та сходився при закінченні скалистого язика гори з описаним передше валом (II в). Вежа служила в такому разі лише для оборони входу підземним каналом. Протягом дальших століть скала у західній частині гори (вапняковий рухляк) внаслідок вітріння та ділання дощової води обсунулася разом з частинами валів по обох боках вежі. Пізніше при будові дороги Вивози обсунену землю вивезено, а стіну скали від сторону продовженої дороги вирівняно. Таким чином сліди укріплень у тій частині гори зовсім затерлися. Остався лише при закінченні дороги Вивози, від сторону потоку, насип під вежу у виді високого гравчастого горбка. На тім закінчуємо опис укріплень Криліської гори, себто укріплень властивого міста. Як дальші настувають:

IV. Посередні (лучникові) укріплення. — Вони становили перехід від укріплень міста до укріплень сусідніх монастирів, побудованих по другому боці Мозолевого потоку.

а) Вали на полі Гедзанках. Там, де другі південні вали міста (I б) досягають лівого берега Мозолевого потоку, ідуть як продовження укріплень по другому боці потоку два ряди валків з доданими трьома рівнобіжними відгалуженнями, що звужуючись сходяться в одній точці при насипі у виді могилки. Вони не є сипані звичайним способом та не піднімаються понад позем окружуючого поземелля. Це є радше подовгасті переділки між кількома рівнобіжними добіговими ровами, що сходяться в одній точці при насипі у виді могилки. Насип був підставою оборонної вежі (ч. 7.) Довжина валків має приблизно 70 м., ширина валка 10 м., промір підстави насипу під вежу 13 м.

На просторі між закінченням південних валів міста I б та описаними валками на Гедзанках була висипана на Мозолевому потоці згадана раніше південна гать. Вона ішла від закінчення оружнової площі за першим зовнішнім рядом валів I б та доходила

через потік до початку крайнього внутрішнього валка на Гедзанках. Частина гаті збереглася на Гедзанках у виді виступаючого щовба по правому боці дороги, що з яру піднімається краєм поля Гедзанки до станицявського гостинця. Задержана гаттю в разі потреби вода зі ставків на Мозоловому потоці творила перед тамою штучне озерце, що замикало вхід до яру потоку та виповнювало прогалину між обома рядами валів. У віддалі 56 м. перед тамою є по середині яру, децо при лівому березі потоку, штучно висипаний горбок з виробленим у половині висоти похилим входом від сторони греблі. Частина горбка від сторони потоку внаслідок підмиття водою обірвалася. Це є останок насипу під башту (8), що мала на меті оборону входу в яр передусім на випадок, як щоб внаслідок ушкодження там, чи для іншої причини, яр перед тамою не міг бути виповнений водою. Оба крайні ряди валків на Гедзанках виходили один від сторони башти, другий від греблі та мали на меті ословювати залогу при вицофувзній добіговимия ровами до укріплень по лівому боці потоку.

б) Поперечний вал трирядовий. Від крайнього внутрішнього валка IV а на Гедзанках та насипу під вежу (ч. 7) йдуть в напрямі на північний схід сліди трьох поперечних, рівнобіжних валків. Сліди збереглися лише при вочатку і є довгі на 20 м. На дальшому просторі на полі Гедзянках та на другому боці дороги, що доходить до станицявського гостинця, на поле Кутик, сліди зовсім затерлися. Однак міркуючи по напрямку початкових частин, можна здогадуватись, що всі три ряди валів йшли в дальшому тягу рівнобіжно та вигинались в напрямі на північ. Зовнішній вал йшов приблизно так, як сьогодні йде гостинець від придорожнього хреста в напрямі на Галич. Відтак звужуючись, всі три ряди валів сходилися по другому боці гостинця в куті при краю ліса, де є насип у виді частинно розкопаної деревами зарослої могили (оподалік кілометрового знаку 477.4). На насипі стояла оборонна, чи обсерваційна вежа (ч. 9). Промір підстави насипу виносить 14 м.

V. Укріплення монастира св. Іллі. — а) Від насипу під вежу (9) недалеко попри правий бік гостинця в напрямі до Галича є висипаний доволі низький валок. Він уривається при бічній лісовій дорозі, а відтак по другому боці дороги йде далі вздовж попри гостинець та доходить до кілометрового знаку 477.2 до самого краю гостинця. По противному боці гостинця слід валка на початку в кількох точках поперериваний, відтак зовсім виразний, іде далі просто в напрямі на північ, замикаючи поляну Прокалиїв сад

з частиною ліса від східної сторони. Відтак слід валка йде у тому самому напрямі понад поляною „Убіч“ аж до лісової лінії, вирубаної між кількометровими знаками 476.7 — 476.8 гостинця. Він перетинає лінію у віддалі 117 м. від гостинця. Довжина валка від насипу від вежу (9) до лісової лінії вносить 520 м. Ширина валка 3 м., розв. 1. 5 м. Від точки при лісовій лінії валок вигинається в напрямі на захід та півокруглою лінією доходить до точки, де кінчиться зовнішній вал на Штепанівці (див. далі під VI б), від сторони поляни „Убіч“. Довжина тої другої частини валка має 280 м.

б) Границю лінією між Прокалієвим садом та поляною „Убіч“ іде від щойно описаного валу Va в діл в напрямі до Мозолевого потоку бічний валок, що замикав монастирський сад від північної сторони. Довжина валка 106 м., ширина 4 м.

в) Західня границя монастирського саду від сторони Мозолевого потоку є зазначена валком, висипаним понижче збоку р - нобіжно з потоком. Довжина валка приблизно 110 м., ширина 4 м.

VI. Укріплення монастиря св. Степана. Гора „Штепанівка“, відтята від поляни „Убіч“ та з другого боку від Юрієвського глибокими ярами, творить скалистий виступ у роді язика та обнижуючись досягає берега Мозолевого потоку. Від північносхідної сторони доступ на гору є вільний і тому загороджено від тої сторони вершок двома рядами легко вигнутих на зовні валів, висипаних від краю збоку одного до краю збоку другого яру. Перетинає їх поперечно лісова лінія, вирубана від кількометрового знаку 476.6 до 476.7 стан. гост. просто в напрямі закінчення гори при Мозоловому потоці. Оба вали збереглися доволі добре.

а) Короткий внутрішній вал у віддалі 412 м. від гостинця його довжина 92 м., ширина 10 м.

б) Довший зовнішній вал у віддалі 280 м. від гостинця, його довжина 200 м., ширина 12.

VII. Укріплення монастиря св. Юрія. З колишніх укріплень монастиря збереглася лише мала частина валу у південному збоці гори від сторони яру, що відділює Юрієвське від Штепанівки. Початковий слід валка є зазначений останком насипу у виді малого горбка у підніжжя гори Юрієвське, біля Воскресенського, при початку дороги на Гунице. Вал ішов далі під гору у напрямі як дорога на Гунице, але більше простолінійно та при закінченні вигинався в ліво в напрямі до горішньої частини поляни Юрієвське. Кінцева частина валу по правому боці дороги збереглася на

вежі могла бути пізніше перебудована на каплицю й від неї носить назву Горбок.

VIII. Вал у Гречиці. По правому боці лісової дороги, що від кілометрового знаку 476 станіславівського гостинця йде в напрямі на південь на Іванівське лежить поляна Гречище. В північній часті має гора значне заглиблення та переходить у кітловину правого горішнього рамени „Гудькової“ дебри. Головне рамя дебри як глибокий яр перетинає хребет гори та творить від північної та західної сторони природну оборону, що замикала доступ на гору. Від північносхідної сторони, де доступ є вільний, забезпечено хребет гори довшим, легко вигнутим валом. Вал починається при краю дебри та доходить з напрямом на південний схід до згаданої лісової дороги на Іванівське. Відтак вигинаючись більше на південь, переходить понад поляною Данилівське, перетинає продовження дороги на Гунище та кінчиться при краю стрімкого збочу лівого горішнього рамени яру, що відділює Юрівське від Штепанівки. Таким чином вал забезпечував від північносхідної сторони не лише Гречський, але також Данилівський та Юрівський монастирі. Довжина валу 255 м., ширина валу з ровом 13 м. Відтнок валу на Гречище по дорогу на Іванівське визначається тим, що є висаджений акацією. Перед останньою війною витято старі дерева, а сьогодні ростуть там відземні парості*).

IX. Укріплення у збочі гори Іванівське. При закінченні західного збочу гори, від сторони долинки, де Лукня підпливає близько під гору, піднімається стара дорога на поляну Іванівське. Вище другого заломання дороги та рівнобіжно з далшим напрямом дороги є вироблені два ряди рівнобіжних валів, а радше ровів, з вузькими переділками довжини приблизно 50 м. та ширини 5—7 м. Вони є занадто правильні та маркантні, щоб можна уважати їх як природні витвори. Могли це бути добігові рови до укріплень у вищому збочі гори. Сліди тих укріплень затерлися при пізніших земних роботах перед висадженням гори чатинними деревами.

X. Туркова Так називається більша площа, вироблена у нижчій половині збочу гори між Шепляковою та Іванівським. Вона має довжину 13 м., ширину в середній часті 35 м. та є обведена при краю валком. Сьогодні площа є висаджена чатинними деревами.

*) Замітне, що в Крилосі та околиці немає акацієвих дерев. Деревя при захіченні дороги з Крилоса до станисл. гостинця є пересаджені з Гречища. Акації в ділі Дуброва є вишлекані з наєння в лісовій шкілі.

У вищій частині збочу понад площею вистає зо скали щовб з поземо стятим вершком та спадаючими до площі начеб нарочно заокругленими та вигладженими боками. На місці не запримічено ніяких слідів будови; кусні жужелиці, заліза, старих цвяхів та кусник бронзи вказують на колишню ковальську кузню. З місцем не є звязана ніяка традиція. Могла там бути звичайна більша оружна площа для оборони збочу гори. Положенням та розмірами вона нагадує площу „Пасище“ у північному збочі гори та не є виключене, що первісно вона служила добродійним цілям. На це вказувала б вироблена від підніжжя гори вигідна доріжка на площу. Початок назви площі належало б віднести у пізніші часи турецьких нападів.

XI. Зовнішні укріплення. А) Довгий вал від сторони Дністра. Для зміцнення оборонности города та монастирів від північно-східної сторони висипано довжезний зовнішній вал. Сліди валу йдуть крильськими лісами та полями в напрямі на південний схід і кінчаються близько сілецької границі. Загальна довжина валу 2360 м., ширина 6—7 м. Початок валу є при краї збочу горішнього правого рамени яру, що відділює Штепанівку від Юрїєвського і є віддалений 125 м. від станисл. гостинця. Від тої точки вал іде лісом повище укріплень на Штепанівці та понад поляною Убіч, з початку рівнобіжно з гостинцем, відтак наближуючись до кілометрового знаку 477. 1. По другому боці гостинця вал переходить понад Прокашевим садом трохи вище та рівнобіжно з валком V а аж до лісової дороги, що виходить від станисл. гостинця. Відтак вал продовжується лісом та селянськими лазами, досягаючи козинської дороги у віддалі 200 м. від гостинця. Ця перша частина валу, у деяких точках поперетинана лісовими стежками та попереривана біжучою водою, є ще зовсім виразна. Близьче козинської дороги вал є zdeформований стрілецькими ровами. Оподалік є також сліди бараків з часу останньої війни. Від точки по другому боці козинської дороги вал ішов далі вздовж границі поля Углериськ з одної та поля Матїшина і За Валком з другої сторони, та доходив аж до дебри Вили, а саме до точки при початку одного з рамен дебри. Ця друга частина валу від козинської дороги є сьогодні розкопана та розорана, а рів засипаний. Лише слід валка є зазначений відмінною краскою глини, а слід рова є зазначений декуди травами в роді тих, що ростуть звичайно в долах та на більших вогких ґрунтах. При закінченні при Вилах мала частина валу зберіглася доволі виразно. Близьче козинської дороги, на парцелі по-

заду обійстя селянина Бацвіна, частина валу ще перед кількадесяти роками мала бути такої висоти, що майже заслонювала стоячого по другому боці чоловіка.

У віддалі приблизно 160 м. перед деброю Вили на полі між описаним валом та стависл. гостинцем є насип у виді розорваної о промірі підстави 22 м. З огляду на положення у експонованій точці при закінченні валу належало б прийняти, що це не є звичайна похоронна могила, а насип під обсерваційну вежу (ч. 11).

Б) Вал у Нічполі. В середній часті парцелі Поперечки у Нічполі, а також нижче від сторони вищої греблі на Ставках, отже на лівій довшій дорозі, що продовжувалась від Стависьк в напрямі на Сілецьку гору, були ще перед недавнім часом сліди поздовжніх насипів мабуть колишніх валів. Останок насипу на поперечці був розкопаний ще попередником теперішнього власника парцелі Н. Михальчука покійним Ол. Духовичем, а на парцелі при Ставках розкопано насип вже в останніх роках. Можна догадуватись, що вал був висипаний від греблі на Ставках та був наче продовженням оборонної лінії Мозолевого потоку та Ставків у напрямі та на просторі нинішньої парцелі Поперечки.

Праве рамя згаданої дебри Вили продовжується від закінчення описаного валу 11а поперечно в напрямі до закінчення щойно описаного валу у Нічполі. Як природний глибокий рів воно замикало перстень зовнішніх укріплень, полишаючи вільний вхід на просторі між закінченням яру та закінчення валу у Нічполі. Простір зовні міста замкнений довгим валом 11а, та глибоким яром Мозолевого потоку і валом у Нічполі як його продовженням, творив щось в роді величезного „цвінгера“, фортифікаційного улаштування, примінюваного частіше у західноєвропейських середньовічних твердинях. Коли облягаючі війська перейшли, не здобуваючи зовнішніх валів, замкнений простір, тоді поступаючи в напрямі до городу мали перед собою не лиш частину залоги, що протиставилась їм від сторони города, але рівночасно були натискані з боків частинами, що успіли підійти під основою обох валів.

На тому кінчимо опис укріплень княжого Галича, як вони представляються на основі дослідів поземелля. Точніше провірення деяких об'єктів укріплення, особливо могил, що їх означено як насипи під оборонні вежі, та взагалі реконструкція цілості буде могла послідувати щойно на основі фахових, археологічних розкопів.

БІБЛІОГРАФІЯ

Давніша література

1. Antoniewicz W. *Archeologia Polski*. Warszawa.
2. Боплан (Le Vasser de Beauplan) „*Delineatio specialis et accurata Ucrainae, cum suis Palatinatibus et districtibus provincisque adjacentibus*“ з р. 1650.
3. Грушевський Мих. *Історія України-Руси*. Вид. II т. II—III
4. Ного-ж. Печатки з околиць Галича. *Зам. Н. Т. III*. т. XXXVIII.
5. Zacharjewicz A. *Wykopiska w Załukwi nad Dniestrem* Dźwignia 1882.
6. Zacharjewicz i Szaraniewicz. *Wycieczka do Załukwi Halicza i Kryłosa*. Dźwignia 1882.
7. Ziemięcki T. N. *Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej w r. 1863. (Halicz, Kryłos)*. (Zbiór wiad. z antrop. kraj. t. VIII. Kraków 1884).
8. v. Cochausen Aug. *Die Befestigungsweisen der Vorzeit u. des Mittelalters*. Wiesbaden 1894.
9. Kutrzeba St. *Historia ustroju Polski w zarysie* t. I. Lwów 1917.
10. Левницький Е. *Кріпость Галицька і її окрестність*. *Зоря Галицька* 1852 ч. 77, 79.
11. Luszczkiewicz W. *Kościół w św. Stanisławie pod Haliczem jako zabytek romański*. *Sprawozd. kom. do bad. sztuki II*, вип. I. Kraków 1880.
12. *Метрикальні книги сіл Крилоса, Колини, Сокола і Штрича*.
13. *Обліта Архіву городських актів у Львові в мн. Ter. Halle*. t. 54. pag. 351.
14. Peleński J. *Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej*. Kraków 1911.
15. Петрушевич А. С. *Критико-іст. розсужденія о наддністр. городі Галичі і его достопамятностях*. Львів 1888.
16. Ного-ж. *О Соборной Богородичной церкви і святителях в Галичі*. *Зоря Гал.* р. 1852-3 і *Гал. іст.* 36. I-III (1853-1860).
17. Ного-ж. *Іст. історію о церкві св. Пантелеймона*. Львів 1881.
18. Sokołowski M. *Badania archeologiczne na Rusi Galicyjskiej* 1882.
19. Szaraniewicz I. *Trzy opisy hist. starożytnego grodu Halicza w r. 1860, 1880 і 1882 skreślone*. Lwów 1883.
20. Ного-ж. *О результатах послуживаи archeolog. w okolicy Halicza w r. 1883. (Przegląd archeol. III)*. Львів 1883.
21. Ного-ж. *О результатах послуживаи archeol. w okolicy Halicza w r. 1884 і 1885*. Львів 1888.
22. Ного-ж. *Стародавній Галич*. *Зоря Гал.* як альбом на р. 1860. Львів (і окремо).
23. Ного-ж. *Староруський Книжний Город Галич*. *Зоря* 1850 (і особно) і т. д.

Новіша література

1. Андрусак М. Галицька Катедра в Крилосі. Новий Час 1937. ч. 199, 200, 201.
 2. Голубець М. Осьмомислова Катедра в Крилосі (Альманах Нового Часу) Львів 1938.
 3. Гавдик М. Із намяток Княжого Галича. Наша Батьківщина ч. 3. Львів 1937.
 4. Залозецький В. Розкопи в Крилосі. „Діло“ 1937. ч. 192, 193, 194.
 5. Кравців Б. В століщі Осьмомисла й Шестикрильця в кн. вид. „Просвіта“ ч. 845. п. з. Крилоє Княжий Галич. Львів 1937.
 6. Пастернак Я. Як нашілася Катедра Осьмомисла. Новий Час. 1937. ч. 191.
 7. Щурат Ст. На руїнах Катедри Осьмомисла. Наша Батьківщина. ч. 9. Львів 1937.
 8. Zieliński J. Wycieczka historyczna do Halicza i okolicy. Lwów 1937. (odb. z „Wład. Hist.-Dyd.“ R. V. Z. 4, 1937).
 9. Зварич, М. Топографія Княжого Галича. Наша Батьківщина ч. 10. Львів 1938.
-

ДЕ ЩО Є

I. ЧАСТИНА

Поземелля	5—9
Доісторична доба Галича	9—10
Городища	10—13
Могили	13—17
Гунища	17
Сліди Княжого Галича	17—22
Город	22—33
Сусідні оборонні монастирі	34—37
Пригорода	37—46
Княжий господарсько-економічний район	46—47
Угольники (Купівська)	47—49
Доколичні монастирі	49—52
Підміські служебні оселі	53

II. ЧАСТИНА

Укріплення Галицького Города	54—57
Укріплення крильської гори	57—75
I. Вали у південній стороні города	57—62
II. Вали у північнозах. збочі	62—67
III. Вал у східньому збочі	67—69
IV. Посередні (лучникові) укріплення	69—70
V. Укріплення монастиря св. Іллі	70—71
VI. " " " Степана	71
VII. " " " Юрія	71—73
VIII. Вал у Гречиті	73
IX. Укріплення у збочі гори Іванівське	73
X. Туркова	73—74
XI. Зовнішні укріплення	74—75
Закінчення	75
Бібліографія	76—77
Зауважені помилки	79

Зауважені помилки

Стор.	рядок	надруковано	має бути
5	4 знизу	(330 м.) творячи	(330 м.), творячи
13	11 згори	и веляційних	нівеляційних
13	1 знизу	1984	1884
13	1 "	Lwów 1886	Lwów 1888
16	15 згори	на полі, „Баби,”	на полі „Баби.”
16	15 знизу	Тзв.	т. зв.
32	10 згори	зізді	зізді
32	16 "	цеї	цеї
32	1 знизу	сього	цього
44	15 "	до ст п	до стіа
46	18 "	Иосифом	Йосифом
46	7 "	стоо.	стор.
47	1 "	Нарооного	Народного
48	5 "	Скарби VI.	Скарби LVI.
48	5 "	Акт є репродуко- ваний	Про акт є згадка
49	6 "	двє згадки	дє є згадка

Stipula genibus P

Хитроме

XIb

Наша
Сумма
Летних

XIa
Са Давидка

Кормит
Лытва

01

XIa

Кормит

Осба

Кормит
Лытва

Кормит

Лытва

Лытва

2A

Кормит
Лытва

XIa

9

VIa

Лытва

Кормит
Лытва

Кормит
Лытва

II.6

VIb

VIb

VIa

XIa

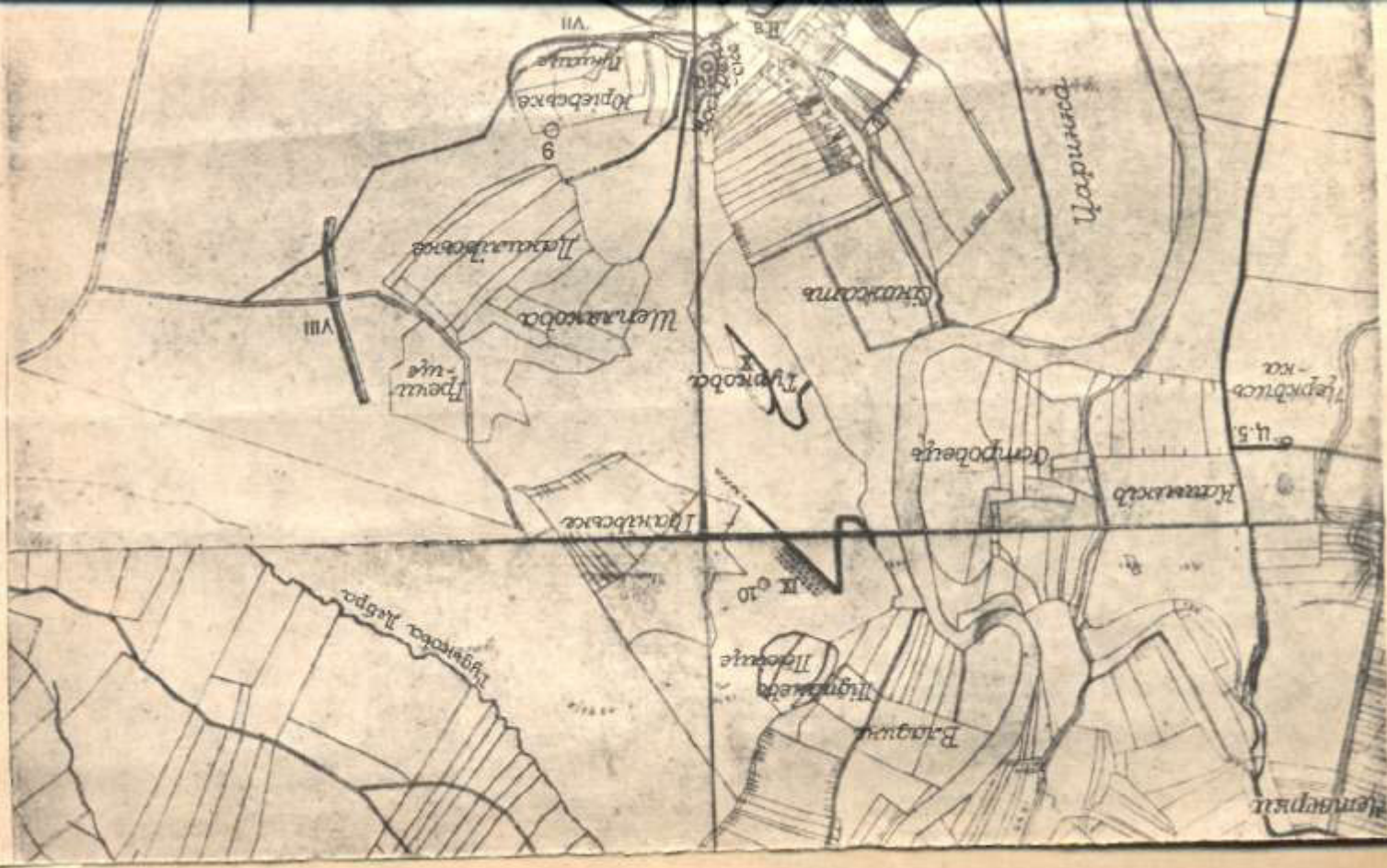
XIb

Кормит
Лытва

II.9

II.6

Кормит

Церква св. Пантелеймона — порталъ.

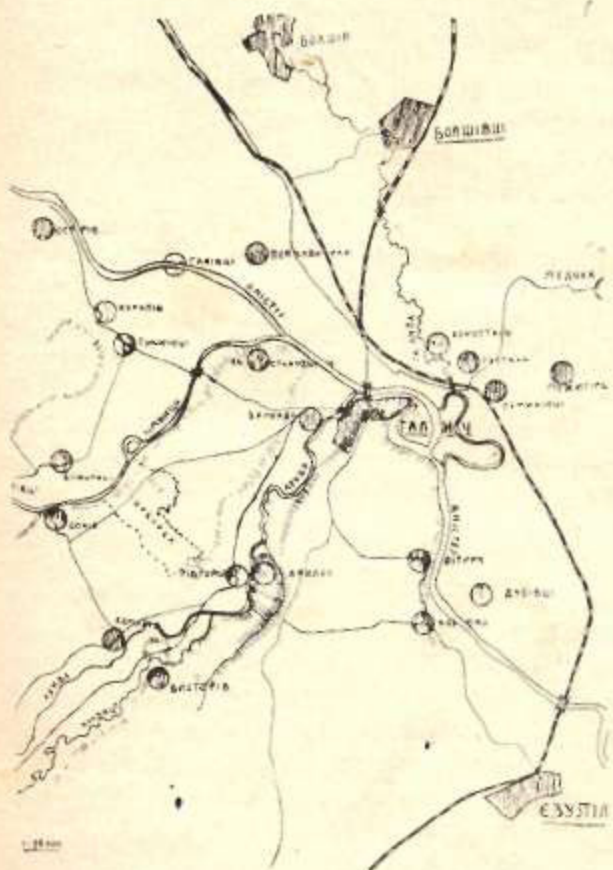
Дорога в Погариці (на „Воротницях“)

Фот. С. С. С. С.

„На керниці“ — Кринос

Мапка Галича й околиці

Пірич — Городице

Руїни старостивського замку в Галичі

Вид з Пітрицької гори

Золотий тик (місце означене стрілкою — княжий терем)